

REFORMASJON 2017

Sluttrapport
fra Den norske kirkes hovedkomite for
Reformasjonsmarkeringen 2017

30.01.2018

Innledning

De siste tre-firehundre årene er det blitt mer og mer vanlig med sykliske markeringer av viktige begivenheter i historien. Hundreårsmarkeringer har fått en spesielt viktig funksjon, enten en kaller dem jubileer eller markeringer. Jubelfesten for reformasjonen i 1617 er blitt kalt alle jubileers mor. Det var lærerne ved universitetet i Wittenberg som tok initiativet den gang, for å minnes at det var 100 år siden Luther offentliggjorde sine 95 teser mot avlat.

I Norge kom vi sent i gang med forberedelsene til reformasjonsmarkeringen i 2017, i alle fall hvis vi sammenlikner oss med land som Tyskland og Danmark. Det er kanskje ikke så rart. Kirken i Norge var sterkt involvert i Grunnlovsjubileet i 2014, noe som krevde både personressurser og mye oppmerksomhet. Dessuten har arbeidet med etableringen av Den norske kirke som eget rettssubjekt – det vil si skillet mellom kirke og stat fra 1. januar 2017 – tatt mye oppmerksomhet. 1517 er heller ikke et årstall som peker seg ut i norsk kirkehistorie. Det gikk 20 år før reformasjonen ble gjennomført her i landet, og det skjedde ikke på en spesielt ærefull måte. Så gikk det kanskje enda 200 år før det norske folk i det store og hele var blitt luthersk i sjel og sinn. Men når kirker over hele verden markerer at det er 500 år siden oppstarten på det som ble til den lutherske reformasjonen, kunne vi ikke bare sitte på gjerdet her i landet. Vi måtte bli med på den verdensvide markeringen.

Den norske kirke har ikke hatt store økonomiske ressurser å bruke på reformasjonsmarkeringen. I motsetning til Tyskland og Danmark har ikke myndighetene tilbudt penger. De sentrale myndighetene har heller ikke nedsatt noen nasjonal komité for en offentlig markering, slik både den tyske og danske staten gjorde. Myndighetene har riktignok ikke vært helt fraværende. Statsministeren var aktivt til stede både på Kirkemøtet og under markeringen av Bergen som reformasjonsby. Og på reformasjonsdagen var både kongen, kronprinsparet, stortingspresidenten, kulturministeren og en rekke andre representanter for styresmaktene til stede. Dessuten har Stortinget arrangert et seminar om «Reformasjon og folkestyre».

Kirkens strategi har vært å heie på alle som har ønsket å lage arrangementer i alle deler av landet – bispedømmer, menigheter, foreninger, kulturinstitusjoner, museer osv. Jubileumsforskere kaller dette for «sektorprinsippet», det vil si at en oppfordrer andre til å lage arrangementer for egen regning. Det var en vellykket strategi ved Grunnlovsjubileet i 2014, og det viste seg å bli en vellykket strategi også ved reformasjonsmarkeringen.

Vi har ingen undersøkelser som kan fortelle hvor langt markeringen har nådd ut til folk flest i Norge. Kanskje noen forskere etter hvert kan få fram tall for dette. NRK har i en lang rekke radioprogrammer bidratt med god kunnskapsformidling, i tillegg til at de har gitt sendetid til andakter og gudstjenester med reformasjonstema. Gudstjenesten i Nidarosdomen ble direkte-sent på fjernsyn på NRK1. Dette har vært viktig for å nå bredt ut.

Om ikke alle her i landet skulle ha registrert at det i 2017 var 500 år siden oppstarten av den lutherske reformasjonen, har i alle fall de fleste kirkeaktive i Norge fått det med seg. De har møtt det gjennom gudstjenester, foredrag, seminarer osv. Ordet «nåde» har hatt en sentral plass i dette, og budskapet om Guds nåde i Jesus Kristus har fått lyde klart. Gud møter oss med nåde, tilgivelse

og omsorg, derfor skal også vi møte andre med nestekjærlighet og nåde. Hvis det blir stående igjen etter markeringen, har den bidratt til å formidle noe av det mest sentrale kirken kan formidle.

Reformasjonsmarkeringen ble rammet inn av to nyttårstaler som svært mange i landet har sett og hørt.

31. desember 2016 sa kong Harald i sin tv-sendte tale:

«Fra i morgen – 1. januar 2017 – er Kirken formelt adskilt fra staten. Samtidig markerer vi at det er 500 år siden reformasjonen, som fikk stor betydning for hele samfunnsutviklingen. Det er viktig å være røttene våre bevisst – og gi nye generasjoner mulighet til å forstå referansene i kulturen vår. Det handler både om historie, religiøse tradisjoner og fortellinger, myter, eventyr, musikk og billedkunst.

I enhver kultur, i et hvert land, er kjennskap til denne arven med på å gjøre oss helere som mennesker. Det er en rikdom som hjelper oss til å kjenne at vi hører til et sted og ikke lever i et vakuum. At vi har blitt påvirket og inspirert av de samme kildene som mennesker som har levd før oss.»

1. januar 2018 sa statsminister Erna Solberg i sin tv-sendte nyttårstale:

«Forandring har, på ulike måter, satt sitt preg på vårt samfunn opp gjennom historien. Noen forandringer har satt dypere spor enn andre.

I fjor markerte vi at det var 500 år siden Martin Luther tok sitt oppgjør med datidens kirke. Det vi kaller reformasjonen. Reformasjonen fremmet tanken om det enkelte menneskes betydning. Og utviklingen av ytringsfrihet, utdanning og vitenskap. Uten disse verdiene ville vårt samfunn i dag vært et helt annet. I hverdagen kan det være lett å ta disse verdiene for gitt. Det bør vi ikke gjøre.»

Det er flott at landets ledere har sett betydningen av en del av den lutherske arven.

Denne rapporten fra Hovedkomiteen for reformasjonsmarkeringen i Den norske kirke gir en oppsummering av de arrangementene og tiltakene som kirken sentralt har stått for, samt en del glimt av det som ellers er gjennomført i kirken regionalt og lokalt. Alt kan ikke dekkes, men eksempler kan gis. Dessuten ønsker vi å synliggjøre en del av det som aktører utenfor kirken har tatt initiativ til og gjennomført – uten at kirken skal ta æren for det.

Helga Haugland Byfuglien

leder av Hovedkomiteen for reformasjonsmarkeringen

Innhold

Innledning	2
Del 1 Planleggingsfasen	5
Kirkerådets arbeidsgruppe	5
Hovedkomiteen	5
Utfordring til bispedømmene	6
Idémyldring 1	6
Idémyldring 2	7
Profildokument	7
Grafisk profil	8
Norges Kristne Råd	8
Nettside	9
Temagudstjenester	9
Diakonalt prosjekt	11
Reformasjonsbyen Bergen	11
Protestantisk kirke og misjons samfunnsbetydning	12
Luthersk holdning til jøder	12
Videreutdanning av prester	13
Kontakt over landegrensene	14
Global Young Reformers Network	14
Fra konflikt til fellesskap	14
Ris og ros	15
Del 2 Gjennomføringsfasen	17
Kirkemøtet 2017, Trondheim	17
Uttalelser fra Bispemøtet	18
8. mars og 50 kvinner	19
Reformasjonsbyen Bergen	20
Generalforsamling i LVF i Namibia	21
Protestantisk kirke og misjons samfunnsbetydning	21
Trosopplæringstiltak	22
Temagudstjenestene	24
Oslo konserthus	26
Reformasjonsdagen i Trondheim	26
Global uke mot moderne slaveri	31
Del 3 En lang rekke aktører og tiltak	32
Bispedømmene	32
Lokalmenigheter	32
Utdanningsinstitusjoner	33
Norske kirkeakademier	35
Norsk hymnologisk forening	35
Andre foredrag/seminarer	35
Utstillinger	39
Musikk, sang og drama	41
Media	43
Oppsummering	45

Del 1 Planleggingsfasen

I forhold til kirker i land som Tyskland og Danmark, startet planleggingen av reformasjonsmarkeringen forholdsvis seint i Den norske kirke. Enkelte steder i landet, som på Ørland og Austrått, hadde forberedelsene startet atskillig tidligere. Av det følgende vil det framgå hvordan kirken på sentralt hold gikk fram i planleggingen.

Kirkerådets arbeidsgruppe

Mot slutten av 2012 nedsatte direktør Jens-Petter Johnsen en intern arbeidsgruppe i Kirkerådet for å forberede arbeidet med reformasjonsmarkeringen i 2017. Grappa møttes to ganger, i desember 2012 og januar 2013. Grappa konkluderte med at det burde nedsettes en hovedkomité fra Den norske kirke, samt en bredere økumenisk referansegruppe hvor Norges Kristne Råd burde ha en sentral rolle.

Videre mente arbeidsgruppa at hovedfokus burde velges av Hovedkomiteen, og anbefalte at et lokalt nedenfra-perspektiv måtte bli tydelig. Grappa uttalte at slagordet «Not for sale» som Det lutherske verdensforbund (LVF) hadde valgt, ville være godt egnet også i Norge. Dessuten mente de at planleggingen burde skje «i løpende kontakt med våre nordiske kolleger, søsterkirker og Det lutherske verdensforbund.»

Hovedkomiteen

I 2013 ble det oppnevnt en hovedkomité for Den norske kirkes reformasjonsmarkering i 2017. Oppnevningen skjedde administrativt i Kirkerådet. Komiteen bestod av preses i Bispemøtet Helga Haugland Byfuglien (leder), kirkerådsdirektør Jens-Petter Johnsen (nestleder), generalsekretær i Mellomkirkelig råd Berit Hagen Agøy, avdelingsdirektør i Kirkerådet Paul Erik Wirgenes, generalsekretær i Bibelselskapet Ingeborg Mongstad Kvammen og professor ved Diakonhjemmet Kjell Nordstokke.

På et møte i Hovedkomiteen i januar 2014 ble mange av premissene for reformasjonsmarkeringen lagt. En ønsket å nedtone ord som «jubileum» og «feiring», og heller bruke begrepet «markering» i størst mulig grad. På den måten ville en gjøre det enklere å skape et økumenisk klima. Noen av premissene som ble vedtatt, var:

- «Nåde» skal være gjennomgangstema i markeringen.
- Visjonen skal være: «Alle i Norge skal ved utgangen av 2017 vite at vi har hatt et reformasjonsjubileum, og alle skal vite hva nåde er.»
- Det skal fokuseres på hvordan lutherske verdier har satt sitt preg på det norske samfunnet.
- Internasjonale og økumeniske impulser skal fungere som inspirasjon, ikke minst ikke-til-salgs-temaene som skal prege LVFs generalforsamling i Namibia i 2017.
- Bibelselskapets 200-årsjubileum i 2016 kan bidra til å løfte fram Bibelen som et hovedanliggende for reformasjonen – og for trosopplæringen.
- Det skal være et nært samarbeid med Norges Kristne Råd.
- De katolsk-lutherske felleserklæringene skal løftes fram.
- Det skal holdes en nasjonal økumenisk gudstjeneste i Nidarosdomen på reformasjonsdagen, 31. oktober 2017.

- Det bør vurderes å ansette en prosjektleder som kan organisere arrangementene Hovedkomiteen har ansvar for, og som kan holde kontakt med samarbeidspartnere og andre aktører som vil markere 2017.

Det siste punktet kom før øvrig på plass helt på tampen av 2014, da Vidar Kristensen fikk oppgaven som prosjektleder på heltid.

Utfordring til bispedømmene

Det ble tidlig klart at det ikke ville bli mye penger tilgjengelig for reformasjonsmarkeringen. Det innebar at det ikke ville bli mange arrangementer på sentralt hold. Desto viktigere ble det at kirken regionalt og lokalt kom på banen. Det var en ønsket strategi også uavhengig av økonomi, slik at det kunne bli en rik flora av markeringer over hele landet. Denne strategien kom også til uttrykk i Hovedkomiteens profildokument.

Enkelte bispedømmer, som for eksempel Tunsberg, hadde satt i verk ulike tiltak allerede før de fikk den første henvendelsen fra sentralt hold. Allerede i april 2014 sendte Tunsberg søknad til Kirkerådet om utviklingsmidler til prosjektet «Luther øre», som rettet seg mot større barn og ungdommer.

For å sikre at alle staber på bispedømmekontorene satte reformasjonsmarkeringen på dagsordenen, ble kulturrådgiverne utfordret på en kulturrådgiversamling. Samtlige av dem lovet å sørge for at temaet kom opp i staben. I september 2015 forteller referatet fra Hovedkomiteen: «Nesten alle bispedømmer har begynt planleggingen av reformasjonsjubileet – eller er i ferd med å starte opp. Det er stor bredde i hva som planlegges rundt i landet.»

Idémyldring 1

Hovedkomiteen inviterte til en bred økumenisk idémyldring i Kirkens hus 2. juni 2014. En rekke representanter fra ulike organisasjoner og kirkesamfunn kom sammen for å dele tanker med hverandre.

På møtet orienterte preses og kirkerådsdirektør om hvilke tanker og planer Den norske kirke hadde for reformasjonsmarkeringen. I tillegg til premissene som var lagt i januar, nevnte Helga Haugland Byfuglien også at en håpet å få til et felleskristent diakonalt prosjekt i 2017, som kunne ha fokus ut over våre egne landegrenser. Jens-Petter Johnsen snakket blant annet om hvorfor ordet nåde var valgt som hovedtema:

«*Nåde* skal, som preses nevnte, være Den norske kirkes hovedfokus i reformasjonsmarkeringen. Dette henger naturligvis sammen med Luthers grunnsetninger om 'nåden alene', troen alene', 'Skriften alene'. 2017 gir oss en anledning til å minne om – og gjøre kjent på nytt – disse lutherske grunnsetningene.

Men vi ønsker ikke et snevert luthersk perspektiv på markeringen, snarere bør det være en anledning til et frimodig felleskristent vitnesbyrd til det norske folk om nåden og frelsen i Jesus Kristus. Utfordringen vi står sammen om, er å formulere evangeliet på måter som treffer det norske folk i vår tid.

Nåde er også et ord som kan åpne flere samfunnsperspektiver: Hva betyr nåde i vårt samfunn? Er vi et nådig – raust og inkluderende – samfunn, eller opplever for mange å møte *nådeløse* medmennesker som tenker mest på seg selv? Er vi 'innkrøkt i oss selv' (som Luther kalte den største synd) eller bidrar vi som kirker til åpne og inkluderende fellesskap? Hva hindrer nåden i å nå fram til mennesker i vårt samfunn i dag?»

De som hadde møtt opp, var svært aktive i samtalen, og referatet fra møtet inneholder en lang liste med tanker og ideer. Det ble blant annet pekt på at misjonsdimensjonen måtte være med, at det var viktig å få tv med på laget, at reformasjonens negative sider ikke måtte underslås, at faglig formidling var nødvendig, at samfunnsrelevansen måtte tydeliggjøres, at globale perspektiver var viktig, at en måtte tenke lokalt og folkelig osv.

Idémyldring 2

Hovedkomiteen inviterte også seinere til et nytt møte av liknende karakter, 2. juni 2016, på dagen to år etter det først møtet. Også denne gangen ble møtet holdt i Kirkens hus i Oslo. Der møtte representanter for ulike kirkesamfunn, fra kristne organisasjoner, fra academia og folk som var ansatt på ulike nivåer i Den norske kirke, til sammen i overkant av 40 personer. Hensikten med møtet var dels å informere hverandre, dels å inspirere hverandre til å satse på reformasjonsmarkeringen. En ønsket spesielt å få med to grupper som ikke var godt representert to år tidligere, nemlig barne- og ungdomsorganisasjonene og undervisningsinstitusjonene.

Det var innledninger fra Hovedkomiteen ved Helga Haugland Byfuglien og Kjell Nordstokke, fra academia ved professor Tarald Rasmussen, fra Global Young Reformers ved Ingvild Bjørnøy Lalim, fra Kirkens Nødhjelp (fasteaksjonen) ved Siv Bonde og Elisabeth Meyer Eriksen og fra Reformasjonsbyen Bergen ved Ragna Sofie Grung Moe. Mange av de andre tilstedeværende hadde ordet og fortalte om hvilke planer de hadde.

Profildokument

I de to årene som gikk mellom idémyldringene, arbeidet Hovedkomiteen med å konkretisere alle planer for det som skulle skje i 2017. Første skritt var å lage et profildokument for reformasjonsmarkeringen. Det ble behandlet i flere omganger, og etter hvert spisset inn mot overskriften «Nåde» og de tre undertemaene «Frelsen er ikke til salgs», «Mennesker er ikke til salgs» og «Skaperverket er ikke til salgs», som Hovedkomiteen tidligere hadde fastsatt som reformasjonsmarkeringens temaer. Temaene var de samme som Det lutherske verdensforbund (LVF) hadde valgt til sin globale markering. Profildokumentet ble vedtatt av Hovedkomiteen i mars 2015 og presentert for Kirkemøtet i april.

I profildokumentet ble det sagt hvordan en ønsket å markere reformasjonen i Den norske kirke:

- Reformasjonen har i 500 år hatt enorm betydning for kirken, kulturlivet og samfunnslivet for øvrig. Det bør avspeiles i markeringer som favner vidt i kreativitet og et mangfold av kulturtrykk, og som stimulerer til både akademisk og folkelig refleksjon og nytenkning.
- Vi ønsker oss feiring, markeringer og aktiviteter i lokale menigheter og lokalsamfunn over hele landet. Sentralt initierte tiltak skal være nasjonale og konsentreres om noen få viktige begivenheter.
- Vi oppfordrer til å etablere lokale eller regionale reformasjonsutvalg i menigheter og bispedømmer. Disse bør samarbeide med andre kirkesamfunn og med relevante partnere i lokalsamfunnet, som utdanningsinstitusjoner, kulturliv, organisasjoner, biblioteker, kommuner og media.

Profildokumentet ble ferdigstilt slik at det kunne presenteres på Kirkemøtet i april 2015. I sin tale til Kirkemøtet sa kirkerådsdirektøren blant annet: «I Norge legges det opp til flere markeringer av

500-årsjubileet ... På selve reformasjonsdagen 31. oktober blir det en økumenisk festgudstjeneste i Nidarosdomen, og det blir også tatt noen andre initiativ til markeringer fra sentralt hold i kirken. Men de fleste markeringene vil skje lokalt og regionalt. I mange bispedømmer er planleggingen godt i gang allerede. Jubileet gir anledning til fornyet oppmerksomhet om det sentrale i kristen tro og den betydningen som lutherdommen har hatt – og fortsatt har – i det norske samfunnet. De lokale og regionale markeringene vil favne vidt i kreativitet og et mangfold av kulturuttrykk.»

Grafisk profil

Som et ledd i ferdigstillingen av profildokumentet, arbeidet Hovedkomiteen også med spørsmålet om grafisk profil. I samarbeid med kommunikasjonsavdelingen i Kirkerådet ble firmaet Burson-Marsteller koplet inn i juni 2015.

Burson-Marsteller lanserte tre alternative profiler for bildebruk. Den ene var historiske bilder fra Luthers samtid, den andre benyttet vakre bilder fra naturen, og den tredje var dagsaktuelle bilder som knyttet ikke-til-salgs-temaene direkte til problemstillinger i det norske og internasjonale samfunnet. Hovedkomiteen og andre som ble konsultert, gikk alle inn for å velge den dagsaktuelle profilen. Det gav et tydelig signal om at reformasjonsmarkeringen ikke skulle låses til historiske problemstillinger, men tvert imot fokusere på det som står på kirkens og samfunnets dagsorden i samtida. Nåde-bildet viste en båt med flyktninger på vei over Middelhavet, «Frelsen er ikke til salgs» viste netthandel med kredittkort, «Mennesker er ikke til salgs» viste hendene til en tigger med noen få kronestykker og «Skaperverket er ikke til salgs» fokuserte på isbreene som smelter.

Burson-Marsteller utarbeidet også utkast til logoer for markeringen, og logoene som ble valgt, var blant deres forslag.

Den lutherske kirken i Canada laget en utstilling med plakater fra reformasjonsmarkeringene i land over hele verden. Den norske kirke bidro med sine plakater med dagsaktuell profil, og fikk en tilbakemelding om at disse plakaterne var markert annerledes enn plakaterne fra alle de andre landene som var representert på utstillingen. Ingen andre hadde valgt en slik måte å profilere markeringen på.

Norges Kristne Råd

Representanter fra Hovedkomiteen var til stede på møter med Norges Kristne Råd der det ble drøftet hva slags samarbeid en kunne få til på tvers av kirkesamfunnene i forbindelse med reformasjonsåret. På møtene var det representanter fra Den katolske kirke, Adventistsamfunnet, Kvekersamfunnet, Metodistkirken, Frikirken, Baptistsamfunnet, Det Evangelisk Lutherske Kirkesamfunn og Den norske kirke. Slike møter ble holdt i november 2014 og april 2015.

I referatene fra møtene sies det blant annet: «Vi vil snakke om reformasjonsmarkeringen, ikke reformasjonsjubileet. Dessuten er det viktig å være oppmerksom på at holdningen til reformasjonen er ulik i norske kirker, og at denne markeringen ikke vil skape like mye entusiasme i alle sammenhenger – eller alle aldersgrupper. Dette må man ta høyde for. Samtidig: 'For å forstå Luther må man være katolikk!'»

Og et annet sentralt punkt i referatene: «Ekklesiologi er et viktig tema: Hva sier vi om oss selv i dag? Og hvordan virker dette på andre kirker? Kan vi på noen måter bidra til at markeringen representerer et vendepunkt i måten vi snakker om hverandre på? Kan vi bruke markeringen til å framsnakke hverandre og se på mangfold som noe positivt? De ulike tradisjonene minner oss om

ulike ting i den kristne tro og tradisjon. Hvordan ser vi for oss kirkelandskapet i Norge framover? Vi trenger kunnskap om kirkehistorien for å kunne se framover.»

I april 2017 markerte Norges Kristne Råd sitt 25-årsjubileum i forbindelse med det årlige rådsmøtet. I arrangementet var det lagt inn et seminar i forbindelse med reformasjonsåret. Der var det flere verdifulle foredrag:

- «Reformasjonen som økumenisk bevegelse/engasjement» v/ Ola Tjørhom, Den katolske kirke.
- «Venstrefløyen/hele bredden av reformasjonen» v/ Ingunn Folkestad Breistein, Misjonskirken Norge.
- «Confessio Augustanas fordømmelsesutsagn – Hvordan forholder lutherske kirker seg til disse i dag?» v/ Halvor Nordhaug, Den norske kirke.
- «Vitnesbyrd fra opplevelsen av å være 'Den andre'» med innlegg av Jorunn Wendel, Metodistkirken, Ivar Klevmo, Det Norske Baptistsamfunn og Marit Landrø, Pinsebevegelsen. Innleggene tegnet et sterkt bilde av hvordan det å stå utenfor Den norske kirke også har plassert mennesker utenfor på andre områder i samfunnet. Kjell Nordstokke fra Den norske kirke gav respons på innleggene.

Nettside

Både Norges Kristne Råd og Hovedkomiteen hadde planlagt å lage nettsteder i forbindelse med reformasjonsmarkeringen. De ble imidlertid enige om at det var mer hensiktsmessig å lage et felles nettsted, slik at informasjon om markeringen ikke ble spredd på ulike steder.

Nettstedet www.reformasjon2017.no ble åpnet i januar 2016. Der er det blitt presentert nyhetssaker i forbindelse med reformasjonsmarkeringen. Et hovedelementet på nettstedet har vært en kalenderoversikt over alle de viktigste reformasjonsarrangementene i landet. Det har også vært lagt ut mye ressursmaterieell der, både til gudstjenester og andre typer arrangementer.

Nettstedet har vært i drift i hele 2016 og 2017 og har antakelig vært den viktigste informasjonskanalen for alt som har hatt med reformasjonsmarkeringen å gjøre.

Temagudstjenester

I juni 2015 behandlet Hovedkomiteen et forslag om å lage fire temagudstjenester i alle menigheter høsten 2017. Tanken var å ta et grep som sikret at reformasjonen ble markert i alle lokalsamfunn. Temagudstjenestene ville bli et landsdekkende tiltak, men samtidig være helt lokale markeringer. Overskriftene for gudstjenestene skulle være «Nåden alene» og de tre ikke-til-salgs-temaene. En ville vedta særskilte bibeltekster som passet til temaene.

De særskilte tekstene ble først behandlet i Nemnd for gudstjenesteliv, så i Kirkerådet i september 2015 og i Bispemøtet i oktober.

I januar 2016 gikk det ut et offisielt rundskriv fra Kirkerådet til alle menigheter (Rundskriv nr. 1, 2016). Der stod det blant annet:

«For å få til en markering av reformasjonsjubileet som både er landsdekkende og samtidig helt lokal, har hovedkomiteen for jubileet under ledelse av preses Helga Haugland Byfuglien tatt initiativ til at det skal holdes fire temagudstjenester i alle menigheter høsten 2017. Dette er så endelig besluttet av Kirkerådet. Det er vedtatt egne bibeltekster for disse gudstjenestene, som erstatter de faste tekstene fra 1. rekke. Det vil bli utarbeidet ressursmateriale til gudstjenestene, for

å gi hjelp til forberedelsen. Det vil også bli utarbeidet studiemateriell til bruk i grupper (bibelgrupper, samtalegrupper osv.) hvor en kan arbeide med temaene i forkant av gudstjenestene

...

De fire gudstjenestene blir som følger:

27. august 2017, 12. søndag i treenighetstiden

Tema: Nåden alene

Sal 116,1–9

Luk 15,11–32

Ef 2,1–10 (prekentekest)

17. september 2017, 15. søndag i treenighetstiden

Tema: Skaperverket er ikke til salgs

Salme 33,1–9

2 Pet 1,5–9

Matt 7,24–28 (prekentekest)

15. oktober 2017, 19. søndag i treenighetstiden

Tema: Frelsen er ikke til salgs

Jes 55,1–3

Apg 8,4–24

Luk 20,45–21,4 (prekentekest)

19. november 2017, 24. søndag i treenighetstiden

Tema: Mennesker er ikke til salgs

Sal 8,2–10

Fil 2,3–11

Matt 18,1–6.10–14 (prekentekest)

I september 2016 kunne Hovedkomiteen motta følgende orientering fra prosjektlederen:

«Informasjonen om de fire temagudstjenestene høsten 2016 ser ut til å ha blitt godt mottatt i hele landet. De eneste innvendingene mot temavalget som er registrert, er fra et par instanser i Oslo, men det er presisert overfor dem at de ikke kan endre temaene. De er vedtatt som en fast del av kirkeåret 2016–2017. Alle fire temagudstjenester vil bli overført i NRK radio – fra fire kirker med god geografisk spredning.

Det arbeides med ressursmaterieell til gudstjenestene og studieopplegg for grupper. Flere ansatte i Kirkerådet er trukket inn på områder hvor deres arbeidsfelt er relevante. Materiellet vil foreligge i god tid.»

Diakonalt prosjekt

Fra første stund ønsket Hovedkomiteen at et diakonalt prosjekt skulle inngå i reformasjonsmarkeringen. En innså at en ikke burde ta sikte på å bygge opp et eget prosjekt, noe som etter all sannsynlighet ville kreve et langsiktig engasjement, lenge etter at reformasjonsåret var over. Etter å ha drøftet ulike muligheter, landet Hovedkomiteen på at de ville spørre Kirkens Nødhjelp om det var mulig å gjøre fasteaksjonen 2017 til en del av reformasjonsmarkeringen. Siden flere kirkesamfunn står bak KN, ville det også sikre en økumenisk profil på et diakonalt prosjekt.

Kirkens Nødhjelp var positive til samarbeid om fasteaksjonen. Siden det er tradisjon for at fasteaksjonen har samme fokus to år av gangen, innebærer det at samarbeidet gjelder 2017 og 2018. Det ble bestemt at temaet skulle være «Ja, vi elsker dette vannet», og dreie seg om alle menneskers rett til rent drikkevann. Brønnbygging er sentralt.

I informasjonsmateriellet som KN utarbeidet, og som bar reformasjonsmarkeringens logo, uttalte Helga Haugland Byfuglien: «Når aksjonen har fokus på alle menneskers rett til rent drikkevann, er dette noe som direkte angår temaene for reformasjonsmarkeringen, både ‘Skaperverket er ikke til salgs’ og ‘Mennesker er ikke til salgs’.»

I 50 år har Kirkens Nødhjelp arrangert Fasteaksjonen – og norske menigheter med konfirmanter i spissen har samlet inn 1,2 milliarder til bistand og nødhjelp verden rundt. Når Kirkens Nødhjelps fasteaksjon ble valgt som det diakonale prosjektet for reformasjonsmarkeringen, betød det at man både feiret, reflekterte og bidro til at andres liv blir bedre. Da passet det godt at hovedtemaet for reformasjonsmarkeringen var *nåde*, og at det viktigste i livet ikke er salgsvarer: Frelsen, mennesket og skaperverket er ikke til salgs.

Fasteaksjonen ble gjennomført 2.–4. april 2017. Den innbrakte 36 millioner kroner, noe som er ny rekord.

Reformasjonsbyen Bergen

Den evangeliske kirken i Tyskland planla å sende en mobil utstilling – Europäischer Stationenweg – på turné til byer i Europa som har tilknytning til reformasjonen. Tidlig i 2015 fikk Den norske kirke sentralt spørsmål om det fantes en by i Norge som kunne kvalifisere for besøk av utstillingen – og komme med på det europeiske reformasjonskartet. Etter et par samtaler mellom Mellomkirkelig råd og Hovedkomiteen valgte man å spørre bispedømmekontoret i Bergen om å ta utfordringen. Begrunnelsen var at Bergen var den første byen i Norge hvor det fortelles om luthersk innflytelse, ti år før reformasjonen ble gjennomført her i landet.

Bergen tok imot utfordringen. Den mobile utstillingen skulle komme til byen 4. mars, men staben ved bispedømmekontoret ville ikke nøye seg med et dagsbesøk av en lyseblå trailer som skulle besøke 68 europeiske byer. De planla en storstilt markering av Bergen som Norges reformasjonsby – i samarbeid med Bergen kommune, Bergen domkirke menighet og Bergen kirkelige fellesråd – og i nær kontakt med Kirkerådet.

Etter hvert som planene tok form, fikk «Lutherfestdagene i Bergen» status som en nasjonal markering av reformasjonen, og ble den store åpningen av reformasjonsåret her i landet. «Folkefest – Faglig fordypning – Folkelig frodighet» ble tre viktige stikkord for planene.

Bergen kommune med ordfører, bystyre, byråd og flere fagavdelinger var tidlig ute med å omfavne anledningen til en bevisstgjøring og synliggjøring av byens historiske arv. De ville løfte den felles-europeiske og bergenske samfunns- og kirkehistorien på en ny og interessant måte, til et nytt publikum. Når «Lutherfestdagene» også fikk en nasjonal status, fant bergenserne det naturlig å invitere statsminister Erna Solberg til arrangementet, noe hun takket ja til.

Programmet som ble lagt, omfattet hele 30 ulike arrangementer.

Protestantisk kirke og misjons samfunnsbetydning

Mellomkirkelig råd, Samarbeid menighet og misjon (SMM), Digni, Kirkens Nødhjelp, og Norske Kirkeakademier gikk sammen om å sette søkelys på sammenhengen mellom protestantisk kristendom og samfunnsutvikling. Utgangspunktet for dette ble formulert slik:

«Det er liten bevissthet om sammenhengen mellom reformasjonen, statens funksjon og dagens velferdssamfunn. Mange av de verdiene, godene og institusjonene vi i dag tar som en selvfølge, har sitt utspring i reformasjonen og dens konsekvenser, ikke minst i lutherske land: tidlig lese- og skrivekunnskap i historisk perspektiv, offentlig helsevesen og demokratiske strukturer med stor sosial kapital, i kombinasjon med en sterk stat er viktige eksempler. I bunnen av dette ligger en grunnleggende myndiggjøring av enkeltmennesket, bl.a. gjennom reformasjonens poengtering av selv å søke sannhetens kilder (Bibelen) og ikke ukritisk bøye seg for religiøse autoriteter. Dette ble fremmet gjennom nasjonale bibeloversettelser og satsing på lesing og skriving. Denne arven trenger vi en fornyet bevissthet om for å kunne forvalte og videreutvikle den til beste for samfunn på ulike nivå i dagens verden.»

Gruppen jobbet langs to spor med temaet *Protestantisk kirke og misjon – en avgjørende faktor for samfunnsutvikling*:

1. En artikkelsamling hvor hovedtematikken ville bli belyst fra mange ulike perspektiver – faglig solid, men populær og tilgjengelig i formen.
2. Folkemøter. Arbeidsgruppen ønsket at artikkelforfatterne (og medlemmer av arbeidsgruppen) også kunne være ressurspersoner som kunne holde innlegg og foredrag, og at disse kunne inviteres inn i arrangementer som ble planlagt i bispedømmene. Norske Kirkeakademier, med sitt nettverk på 60 lokallag over hele landet, kunne også være en viktig ressurs for å planlegge og gjennomføre folkemøtene.

Gruppen ville invitere professor Robert Woodberry fra Baylor University, Texas til å holde foredrag på folkemøter ulike steder i Norge. Woodberry har dokumentert at protestantisk misjon har vært den sterkeste drivkraften i verden de siste 200 årene til utvikling av demokrati, helsevesen, skolevesen og sivilsamfunn. Det lyktes gruppen og få professoren til møter i Bergen 6. mars 2017, Kristiansand 7. mars og Oslo (Litteraturhuset) 9. mars.

Luthersk holdning til jøder

Allerede i mars 2015 tok Hovedkomiteen opp spørsmålet om å sette Luthers holdning til jødene på dagsordenen i 2017. Det ble foreslått å holde et seminar på Luthers fødselsdag 10. november, dagen som Hitler-regimet brukte til å angripe jøder og brenne synagoger i 1938, den såkalte «Krystallnatten».

Det ble bestemt at en skulle ta kontakt med HL-senteret og andre aktører for å få i stand et slikt seminar. Noen måneder seinere var det klargjort at Den norske kirke og Kirkeakademiene ville stå som arrangører av seminaret sammen med HL-senteret. Det Mosaiske Trossamfund ønsket også å være med, men ikke som arrangør.

Etter hvert som planleggingen gikk framover, ønsket en å ha større fokus på situasjonen i dag enn først planlagt. I dag tar lutherske kirker tydelig avstand fra Luthers holdning til jødene, men fins det likevel spor av negative holdninger til jøder i Den norske kirke i dag? Hva kan bli sagt i prekener? Hvordan opplever jødene selv dagens situasjon? Temaet for seminaret ble: «Kirken og jødene – i skyggen av Martin Luther».

Hovedinnleggene var:

- Forholdet mellom jøder og kristne i en tidlig fase v/Oskar Skarsaune, professor emeritus, Menighetsfakultetet
- Forholdet mellom kristne og jøder fra tidlig nytid til i dag – et historisk omriss v/Øivind Kopperud, forsker, HL-senteret
- Preken om den barmhjertige samaritan – hvordan fortolkes budskapet i dag v/Åste Dokka, prest og dr. theol.

- Eksempler på antijødiske holdninger i preken og forkynnelse v/Gunnar Haaland, førsteamanuensis, HiOA
- Hvordan oppleves dette fra jødisk side v/Joav Melchior, rabbiner DMT
Seminaret fikk stor oppslutning og ble tidlig fulltegnet. Flere måtte avvises fordi det ikke var plass. Men det hjalp at seminaret ble streamet, slik at det var mulig å følge det hjemme på egen datamaskin eller mobiltelefon.

Videreutdanning av prester

Våren 2016 satte Bispemøtet i gang et videreutdanningsprosjekt for prester i forbindelse med markeringen av at det var 500 år siden Luthers teser og starten på reformasjonen. Omkring 900 prester ble med på tidenes videreutdanningsprosjekt.

Kurstilbudet ble lansert under prosjektoverskriften «*Reformasjon nå*». Det markerte at kirken ikke bare ønsket en minnemarkering av Luther. Arbeidsmetoden var å sette reformatoriske tekster, ny Luther-forskning og egne erfaringer i samspill. Det ble blant annet spurt etter hvordan luthersk teologisk forskning kan bidra i møte med de teologiske og kirkelige utfordringer kirken står overfor nå.

«Jeg kjenner ikke til andre kurstilbud blant prestene med like bred deltakelse,» sa seniorrådgiver Inge Westly i Bispemøtet. «I de fleste bispedømmer holdes kurset høsten 2016 og våren 2017. Deltakerne utfordres til et engasjert arbeid med vår lutherske arv: Finnes det glemte ressurser? Hva i den bør konfronteres og kritiseres? Hva er det ved denne arven som kan utfordre og inspirere morgendagens kirke?»

De teologiske lærestedene og Presteforeningen hadde i kontakt med Bispemøtet utviklet kurset «*Reformasjon nå – Luther som utfordring og ressurs for Den norske kirke.*» I tillegg til den brede oppslutningen, var studieprosjektet historisk i kraft av det brede samarbeidet mellom lærestedene. Teologisk Fakultet og Praktisk teologisk seminar ved Universitetet i Oslo, Menighetsfakultetet, VID/Misjonshøgskolen og NLA Høgskolen gikk sammen om tiltaket.

«Med et slikt tilfang av ressurser, kan man ta i bruk nye læringsmetoder. Opplegget denne gangen er ikke at prestene drar på kurs, men at kurset kommer til prestene der de er,» sa Inge Westly. Det vil i praksis si at kurset ble gjennomført prosti for prosti.

Til kurset ble det utgitt en antologi med gamle Luther-tekster og nyere faglige bidrag, som inngikk i studier og forberedelser til samtaler. Boka ble redigert av Per Christian Aschim og Tarald Rasmussen og fikk tittelen: *Reformasjon nå – Luther som utfordring og ressurs for Den norske kirke.*

Kontakt over landegrensener

Den første arbeidsgruppa i Kirkerådet ønsket i 2012 at planleggingen av reformasjonsmarkeringen burde skje «i løpende kontakt med våre nordiske kolleger, søsterkirker og Det lutherske verdensforbund».

Kontakten til Det lutherske verdensforbund ble godt ivaretatt ved at Kjell Nordstokke i Hovedkomiteen også var aktivt med i planleggingen av LVFs generalforsamling i Namibia. Ellers er det til enhver tid løpende kontakt mellom Mellomkirkelig råd og LVF.

Reformasjonsmarkeringen var tema for fellesmøter mellom kirkerådsdirektører/generalsekretærer i Norden. Det var en del korrespondanse pr. e-post mellom prosjektlederne i Danmark, Sverige og Norge. Ideer til samarbeid ble drøftet, men det kom aldri noe konkret ut av det. Planleggingen i de tre landene fikk ulik retning, og det ble aldri satt inn ressurser som gjorde det mulig å gjennomføre samarbeidstiltak. Prosjektlederne for reformasjonsmarkeringen i Danmark, Sverige, Finland og Norge møttes én gang – i Uppsala i

november 2016 – med Island på link under deler av møtet. Denne samlingen hadde karakter av gjensidig orientering, ikke drøfting av samarbeid. De samme personene møtes igjen til en oppsummering i København i februar 2018.

NRK hadde også en stund kontakt med sine søsterselskaper i Danmark og Sverige om eventuelt samarbeid om radio- og fjernsynsprogrammer i forbindelse med reformasjonsmarkeringen, men det resulterte heller ikke i konkrete produksjoner.

Global Young Reformers Network

Det Lutherske Verdensforbund satte i anledning reformasjonsmarkeringen i gang et prosjekt av og med unge mennesker i lutherske kirker over hele verden. Global Young Reformers Network er et nettverk av unge reformatorer, som ønsker å myndiggjøre unge mennesker, slik at de kan være med på å forme framtidens kirke. Mottoet for Global Young Reformers Network har vært «Freed by Gods love to change the world»: «Young people are front and center of who the Lutheran communion is and what it wants to do. We shape the life and work of the LWF. We give new inspiration and energy. We call the LWF to change and to be relevant for future generations.»

To norske teologistudenter ble i 2014 rekruttert til å være Den norske kirkes representanter i dette nettverket – Ingvild Bjørnøy Lalim og Andreas Alexander Nordvang-Sandvold Fosby. Deres engasjement ble etter hvert knyttet opp til Den norske kirkes satsing på aldersgruppa 18–30, og de har bidratt med foredrag og inspirasjon inn i ungdomsmiljøer i Den norske kirke.

Fra konflikt til fellesskap

På reformasjonsdagen i 2016 var det en stor katolsk-luthersk fellesmarkering («commemoration») av dokumentet «From Conflict to Communion» i Lund i Sverige. Markeringen ble ledet av pave Frans sammen med generalsekretær Martin Junge og president Munib Younan fra Det lutherske verdensforbund. Også den svenske erkebiskopen Antje Jackelén og preses for det norske bispemøtet Helga Haugland Byfuglien hadde sentrale roller i markeringen i Lund Domkirke.

Dokumentet er blitt oversatt til norsk med tittelen «Fra konflikt til fellesskap», utgitt på St. Olav forlag. Den norske kirke har oppfordret til studium av dette dokumentet. I dokumentet heter det blant annet:

«16. Det som skjedde i fortiden kan ikke endres. Men hva vi husker av det, og hvordan vi husker det, kan forandres med tiden. Å minnes gjør fortiden nærværende. Mens fortiden i seg selv er uforanderlig, kan fortidens nærvær i nåtiden forandre seg. Når det gjelder 2017, er poenget ikke å fortelle en annen historie, men å fortelle historien på en annen måte.»

Ris og ros

Enkelte kritiske røster har hevet seg i offentligheten mot Den norske kirkes reformasjonsmarkering, men alt i alt har det kommet langt flere positive enn negative tilbakemeldinger. Noe av kritikken skal vi gjengi her.

Nedslående plan?

11. april 2016 skrev professor Tarald Rasmussen en skarp kronikk i Vårt Land med overskriften «Nedslående plan for Lutherfeiring». Ingressen fortsatte: «Den norske kirkes plan for reformasjonsjubileet er nedslående. Og det er påfallende at vanskelige temaer unngås.»

Rasmussen gav rosende omtale av jubileumsforberedelsene i Danmark, der «kirkeministeriet, folkekirken, universiteter og kulturinstitusjoner» i lang tid hadde forberedt store markeringer. Det samme gjaldt Tyskland der «den evangeliske kirken sammen med representanter

fra politikk og forskning» hadde en enda mer omfattende jubileumssatsing. Så fulgte en kritikk av Hovedkomiteens profildokument, av nettstedet reformasjon2017.no, av temavalgene og av manglende spor av nyere forskning. Alt var negativt.

18. april hadde Hovedkomiteens leder Helga Haugland Byfuglien en svarkronikk i samme avis med overskriften «Unngår ikke det vanskelige ved Luther». Hun skrev at det ikke var vanskelig å se at det satses sterkere på reformasjonsmarkeringen i Danmark og Tyskland, også når det gjelder økonomiske ressurser. «Men at den norske stat ikke i sterkere grad er på banen, kan neppe Den norske kirke lastes for.»

Videre skrev Byfuglien: «Den norske kirke har valgt å rette søkelyset mot den kontinuerlige reformasjonen og områder som er viktige i kirke og samfunn i dag, mer enn på begivenhetene på 1500-tallet. Som kirke lever vi av Guds nåde, og er kalt til å bære nåden videre til våre medmennesker. Det kan vi bare gjøre i vår egen samtid. Men reformasjonstiden og reformasjonens virkningshistorie i kirke og samfunn vil selvsagt på ulike måter få plass også i kirkens markering. Kirken er ingen forskningsinstitusjon, men den reformasjonsforskningen som nå skjer ved flere læresteder her i landet, er noe som mange i kirken ser fram til å få innsikt i.» Slike meningsutvekslinger kan være nyttige. Viktige aspekter kan bli etterlyst, fakta kan komme fram i lyset og urimelig kritikk kan korrigeres. Rasmussen har selv stått i spissen for alle representantene fra academia som utrettelig har bidratt med foredrag og skriftlige arbeider under reformasjonsmarkeringen. Det har gitt markeringen betydelig faglig tyngde.

Temavalg og bildebruk

Det har vært reist kritikk mot valg av temaer for reformasjonsmarkeringen. Det har vært sagt at temaene fungerer dårlig i norsk kontekst, selv de kanskje har fungert bra i andre deler av verden. Denne kritikken har i liten grad kommet fram i offentligheten, men har kommet som henvendelse direkte til Kirkerådet, og er besvart derfra. Det har også kommet kritikk fra noen få mot at disse temaene skulle brukes i temagudstjenester.

Valget av bildet som har profilert ordet «Nåde», er også blitt kritisert, men det er bare registrert et par kritiske røster. En kritiker oppfattet bildet som uttrykk for at det skulle være en nåde for flyktningene å havne i denne båten:

«Mange flyktninger fra Afrika og Syria vil til Europa. For å komme dit er de fleste avhengige av menneskesmulgere som skaffer dem båtplass. Fra Libya til Italia er prisen nå 18.000 kr. ... Båter kantrer og hundrevis drukner hver dag. Nei, det er sannelig ingen god og 'nådefull' opplevelse å være om bord i disse båtene! Å fremstille det slik, viser en manglende forståelse for situasjonen til disse flyktningene. Nåden er gratis heter det i reformatorisk teologi. Bildet vitner om det motsatte: en 'nåde' som man betaler dyrt for ved det en selv eller andre kan stille opp med.»

Men andre har oppfattet bildet slik som Hovedkomiteen tenkte, nemlig at bildet var et rop til mennesker i Norge og Europa om at de må møte flyktningene med omsorg og nåde: «Som en konsekvens av Guds nåde mot oss i Jesus Kristus, da han berget oss fra fortvilelse og fortapelse, skylder også vi å vise nåde mot hverandre, som brødre og søstre i denne verden. Hvis ikke vi er i stand til å vise nåde og barmhjertighet mot mennesker som flykter fra kriger, naturkatastrofer og umenneskelige levekår, har ikke Guds nåde satt dype spor i oss. Hvis vi stenger dørene for mennesker i nød, oppfører vi oss ikke da som mannen som fikk ettergitt en skyhøy gjeld, for så å gå ut og opptre som en bølge overfor et medmenneske?»

Enten det dreier seg om et litterært bilde, et verk av en bildekunstner eller et fotografi, kan et bilde nesten alltid tolkes på ulike måter. Men det betyr også at bildene kan bli springbrett til gode samtaler. Derfor ble disse synspunktene også trukket inn i studieopplegget til temagudstjenestene, fulgt av spørsmålet: «Hvilken av disse to måtene å forstå bildet på ligger nærmest deres egen tolkning?»

Reformasjonspropaganda?

Det er også kommet noen få kritiske innlegg fra forskere som har ståsted i Den katolske kirke, men som hevder at de utelukkende uttaler seg som forskere. En av disse var Sigurd Hareide ved Høgskolen i Sørøst-Norge, som skrev i Vårt Land 29. mai 2017. Hans anliggende gjaldt to korte setninger i Hovedkomiteens profildokument, nemlig: «Reformasjonen har gitt oss Bibelen, gudstjeneste, salmesang og trosopplæring på morsmålet. Slik kan alle ha direkte tilgang til Guds ubetingede nåde.» Denne formuleringen mente Hareide var et bevis på at Den norske kirke driver reformasjonspropaganda og fremmer fordommer.

Hareide fikk svar fra Hovedkomiteen, som sluttet med: «Er man forsker, bør det i det minste være et prinsipp at man prøver å lese en formulering i lys av andre relevante dokumenter, som nettsider, kronikker, uttalelse fra biskopene, foredrag osv. Det har ikke Sigurd Hareide gjort.»

Så gikk det som det gjerne gjør når pressen lukter uenighet. Det ble to radiodebatter og en håndfull avissaker av det, men etter et par dager var saken glemt.

Del 2 Gjennomføringsfasen

Gjennomføringen av reformasjonsmarkeringen i Den norske kirke fulgte i hovedsak de planene som Hovedkomiteen hadde lagt. Ikke alle ideer lot seg gjennomføre i praksis, men langt de fleste. Her følger en oversikt over det som har vært initiert fra sentralt hold i kirken.

Kirkemøtet 2017, Trondheim

Kirkemøtet 2017 ble holdt i Trondheim 25.–31. januar. Søndag 29. januar var satt av til å markere reformasjonsåret.

Nidarosdomen

Dagen begynte med gudstjeneste i Nidarosdomen, der generalsekretær i Det lutherske verdensforbund Martin Junge holdt prekenen. Han sa blant annet:

«To me, the outcry for compassion and solidarity comes to us today from those fleeing conflict, poverty and climate change, and seeking refuge to protect their lives. Sadly, it is an outcry that is too often ignored, if not rebuked and silenced.

Referendums are being organized with the question as to whether to protect or not to protect, even though most countries in the world have signed a convention that invokes a duty to protect. The outcome of such referendums shouldn't take anybody by surprise: they push refugees outside the common space of Europe, as the blind man was pushed outside the city of Jericho ...

I come with a word of gratitude to the Church of Norway for the meaningful witness you have offered while addressing the needs of those seeking refuge in your country. You didn't join the fearful choruses of rejection and self-protection that are so common today, but sung instead the beautiful tunes that God taught us to sing through Jesus Christ. You welcome the stranger. Thank you. Your witness represents a great encouragement to us all.»

Byscenen

På ettermiddagen var det et innholdsrikt arrangement på Byscenen i Trondheim – en konsert som også inneholdt hilsener fra statsminister Erna Solberg, generalsekretær i Det lutherske verdensforbund Martin Junge og preses Helga Haugland Byfuglien. Kirkerådsleder Kristin Gunleiksrud Raaum var programleder.

Øystein Lund Olafsen hadde det musikalske ansvaret. Han hadde samlet et knippe dyktige musikere, inkludert to smeder som smidde glødende jern på scenen, der slagene mot ambolten inngikk som en del av musikken. Heidi Gjermundsen Broch var solist på tre sanger, og kammerkoret Aurum under ledelse av Eva Holm Foosnæs framførte også tre sanger. I tillegg bidro Hege Merakerås med monologen «Skråblikk på den selvstendige kirken».

Det var en lukket forestilling for kirkemøtedeltakerne og inviterte gjester.

Luther med latter

På et kveldsarrangement viste teatergruppa Ryfylke Livsgnist forestillingen «Luther med latter». Den gav et humoristisk bilde av 500 år i lutherske spor, framført på 90 minutter. Fire formidlere spilte ulike roller, var historiefortellere og musikere – og gikk ut og inn av de ulike hendingene og hundreårene.

Forberedelse til LVFs generalforsamling

På sakskartet til Kirkemøtet stod også en sak med tittelen «Forberedelse til LVFs 12. generalforsamling: Frigjort av Guds nåde». Bakgrunnen for saken ble presentert slik:

«Kirkemøtet inviteres, gjennom å gi føringer til Den norske kirkes delegasjon, til å reflektere både over hva det betyr for oss i dag å være frigjort av Guds nåde, og det å tilhøre et verdensvidt fellesskap av lutherske kirker. Hvorledes kan generalforsamlingen bidra til å klargjøre og å styrke Den norske kirkes identitet og oppdrag som en luthersk kirke?»

I vedtaket som Kirkemøtet fattet, heter det blant annet:

«Kirkemøtet ber Den norske kirkes delegasjon til generalforsamlingen særlig legge vekt på:

- Dele erfaringer og refleksjoner med våre lutherske søsterkirker om hvorledes vi skaper vekst og engasjement i våre kirker. Den norske kirke kan berikes av våre trossøskens innsikter og gode erfaringer med et levende kirkeliv og kirkens rolle i samfunnet.
- I lys av Den norske kirkes endrede status fra 1. januar 2017: Hva betyr dette for vår selvforståelse i framtida? Hva kan vi lære av våre søsterkirker? Utfordringene kirkene i Norge og Europa står overfor bl.a. i forhold til sekularisering og kulturelt og religiøst mangfold. Migrasjon må sees i globalt perspektiv og som en utfordring for kirkene.»

Uttalelser fra Bispemøtet

I januar 2017 kom biskopene med en uttalelse i forbindelse med 500-årsmarkeringen av reformasjonen. Den hadde overskriften «Guds nåde setter fri». Der skrev de blant annet:

«Martin Luther levde i en annen tid og kjempet med spørsmål som er forskjellige fra våre. Ikke desto mindre bærer mennesker i dag også på en lengsel etter å være sett og elsket, etter et håp som gir mening og livsmot. Denne lengselen får sitt sanneste og dypeste svar i evangeliet om Guds nåde. Det viktigste i livet er ikke det vi får til, men det vi får.

Som biskoper i Den norske kirke erkjenner vi at kirken som institusjon og i møte med enkeltmennesker ikke alltid har representert trygghet, respekt og kjærlighet for alle. Reformasjonsåret 2017 gir oss mulighet til å fornye formidlingen av Guds nåde og barmhjertighet både i ord og handling. Gud vil fellesskap med oss som sårbare, syndige og ansvarlige mennesker. Gud vil helbrede oss, forsonne oss med seg selv og med hverandre, og reise oss opp til et liv i tro og tjeneste. For oss som kirke betyr det å holde frem:

- at hvert menneske er skapt, sett og elsket av Gud; menneskets verdi er ukrenkelig,
- at vi ved dåpen og troen på Kristus får tilgivelse for våre synder, forenes med vår himmelske Far og blir hans barn. Frelsens grunnlag er Guds nåde alene,
- at Guds barmhjertighet overfor oss innebærer et kall til å leve ut den samme barmhjertighet i møte med medmennesker og i ansvar for skaperverket.

Den norske kirkes fremste oppgave er å forkynne evangeliet om Guds nåde i Jesus Kristus. Dette evangeliet har vi felles med kristne i andre kirkesamfunn, også den katolske kirke. Vi ser derfor frem til en markering av reformasjonsåret i den kristne enhetens tegn. Vår bønn er at denne markeringen vil bidra til å gi nåden og barmhjertigheten større rom både i kirken og i samfunnet.»

Bispemøtet kom også med en uttalelse med en uttalelse et par måneder tidligere, 25. november 2016. Den hadde overskriften «Arven fra Luther og det jødiske folk». Her er et utdrag av uttalelsen:

«Markeringen av 500 års-jubileet for reformasjonen i 2017 gir oss anledning til å fornye det som er av varig verdi i forståelsen av evangeliet og kirkens samfunnsoppdrag. Men det krever også kritisk oppgjør med elementer i arven fra Luther, og det gjelder særlig forholdet til jødene ...

I sin fortolkning av Bibelen tok Luther som utgangspunkt at det er en grunnleggende kontrast mellom det kristne og det jødiske. Luther var lite opptatt av jødene som folk og hadde

liten kjennskap til jødisk tradisjon. Derimot tok han opp antijødiske tradisjoner fra oldkirken og middelalderen som la vekt på denne kontrasten og skjøv jødene ut i mørket, nærmest som et ikke-folk.

I skriftet *Om jødene og deres løgner* (1543) gav Luther denne arven rom. Jødene står under Guds vrede og er djevelens barn, hevngjerrige og morderiske. Deres skoler og synagoger bør derfor brennes, deres hus rives, de bør fratas sine skrifter, forbys å drive undervisning og plasseres i leirer ...

Oppgjør med antijødiske og antisemittiske holdninger er en varig utfordring for kirke og samfunn. I reformasjonsåret 2017 må vi som kirke ta tydelig avstand fra den antijudaisme som Luther etterlot seg. Det gjelder også den kirkelige antisemittisme som har brakt usigelige lidelser over det jødiske folk og fortsatt kaster mørke skygger over forholdet mellom kristne og jøder.

8. mars og 50 kvinner

Det ble nedsatt en arbeidsgruppe som utarbeidet materiell til 8. mars-gudstjeneste i reformasjonsåret, ledet av kulturrådgiver Turid Myrholm. Gruppen var sammensatt av ansatte i Kirkerådet og folk utenfra. Resultatet ble et 20-siders ressurshefte med tekster og bønner, salmeforslag (med kommentarer til salmene) og en fyldig bakgrunnsartikkel.

Ressursmaterialet til 8. mars ble innledet med denne betraktningen: «Selv om Luther ikke var noen feminist, og kjønnsinkluderende språk slett ikke har gjennomsyret reformasjonen, har den likevel aksjer i likestillingskampen. Uten reformasjonen ville vi neppe vært i stand til å fremme idealet om et likeverdig og likestilt samfunn, og heller ikke greid å nå målet om en kirke hvor alle kjønn kan ha lederoppgaver. De aksjene kan vi be og takke for, og de aksjene kan vi utfordre og bygge videre på.»

500 tegn

Det ble også lansert en idé om å la 50 kvinnelige prester skrive 500 ord hver om hva reformasjonen betyr for dem, og poste én tekst daglig på kirken.no i 50 dager fra 18. januar til 8. mars. Ideen ble godt mottatt av de fleste som ble forespurt, og tekstene ble publisert etter planen. Det ble gjort telling av antall klikk på denne siden, og fasiten var:

- Siden hadde 11.576 visninger og 5754 unike brukere.
- Det var den femte mest besøkte siden på kirken.no i denne perioden.
- Den mest leste posten var teksten til Anne Lise Aadnøy. Den ble vist 2289 ganger, og folk leste i gjennomsnitt i over to minutter.

Mange av tekstene ble også presentert på kirkens Facebookside. Det var ingen helheltlig måling av kampanjen på Facebook, siden ikke alle tekstene var med, men teksten til Aud Sunde Smemo ble nådd av 24.501 personer, og hadde 486 likes, kommentarer og delinger.

Eksempel på en tekst

Marit Isaksen Espedalen, sokneprest i Sunnhordland prosti, skrev følgende tekst som ble publisert 3. februar:

«Døypefont og nattverdkalk er fint å havne i om ein skulle snuble. Med handa på hjarte må eg innrømme at eg ikkje tenkjer så mykje over kva Luther har betydd i dagleg virke og teneste. Men Martin Luther sitt strev med å komme til rette med tru og nåde, kan eg kjenne meg igjen i. At nåden ikkje er til sals og ikkje kan kjøpast er avgjerande for mi tru. At dåpen er ei dør inn i denne nåden sitt landskap finn eg ofte i igjen i mi preikenførebuing når sundagen nærmar seg. Men kanskje like tydeleg når eg set meg ned med akvarellfargar, pensel og papir for å male. Bileta er

ofte motiv av nokon som går på ei line, ein veg, og under er ein døypefont, eller ein nattverdalk, fint å havne i om ein skulle snuble.»

Reformasjonsbyen Bergen

Etter at Bergen hadde tatt på seg oppgaven som «Norges reformasjonsby», la de opp til et svært innholdsrikt arrangementstilbud over fem dager, 3.–7. mars. Programmet som ble lagt, omfattet hele 30 ulike arrangementer – byvandring, konserter, folkemøter, samtaler på Litteraturhuset, prekenkappleik, tårnvandring for barn, gudstjenester, jubileumsforestilling og mye mer.

Det var produsert en rekke profileringsartikler til arrangementet: t-skjorter, buttons, puslespill, aktivitetsbok, fargeleggingsbok og spisebrikker.

Björgvin bispedømme har utarbeidet og trykt en egen fyldig rapport fra begivenheten med tittelen «Reformasjonsbyen Bergen – nasjonal markering i 2017». Der kan en lese: «Vi appellerte til bergensarane som er stolte over historia til byen sin og likar feiring og jubel.» Det ble gjort et omfattende informasjonsarbeid på forhånd gjennom mange kanaler, og kombinert med solskinn på åpningsdagen, fikk bergenserne til fulle vist at de kan lage folkefest med stor oppslutning.

Noe som virkelig ble lagt merke til, var en ekte salmesyssel som trakk hundrevis av mennesker med på salmesang på Torgalmenningen lørdag formiddag. Domkantor Kjetil Almenning tråkket i vei på en sykkel med et trørgel og organist i Etne, Solveig Sørheim, på slep. Hver gang doningen stanset, flokket menneskemengden seg rundt den og Almenning ledet an i salmesangen.

Under åpningsarrangementet på Torgalmenningen snakket Bergens ordfører Marte Mjøs Persen blant annet om hvordan reformasjonen skapte forandring i Europa – og Norge:

«Bergen var på dette tidspunktet preget av hanseatenes tilstedeværelse. Handelen med det store hanseatiske nettverket førte med seg mye mer enn kun varer – Bergen ble sterkt preget av tyske kulturelle så vel som religiøse strømninger på denne tiden. I 1526 mottok erkebiskop Olav Engelbrektsson i Nidaros de første av en rekke klagebrev om lutherske tendenser i Bergen. Hanseatene var ivrige forkjempere for den nye læren, og den lutherske tradisjonen spredte seg fort til bergenserne for øvrig. For eksempel ble tradisjonen om å synge bordvers raskt utbredt i de bergenske hjem.»

Statsminister Erna Solberg var med på flere arrangementer. Hun deltok på åpningsarrangementet, var tekstleser på festgudstjeneste og talte under en jubileumsforestilling i Johanneskirken. Talen ble lagt ut på regjeringen.no. Statsministeren sa blant annet:

«I kristendommen er ‘nåde’ Guds tilgivende kjærlighet. Den er for meg, personlig, noe veldig vakkert, fordi den gir oss muligheten til å bli tilgitt og elsket av Gud, på tross av vår feilbarlighet som mennesker.

Samtidig har vi, nettopp som feilbarlige mennesker, gjennom historien forvaltet vår forståelse av Guds nåde på ulike måter. Er den betingelsesløs? Skal den koste noe? Og ikke minst: Gis den av Gud direkte eller gjennom en av kirkens representanter?

Uenigheter rundt dette gjorde at Martin Luther for 500 år siden tok et oppgjør med datidens avlatspraksis, og reformasjonen ble født.»

Arrangørene hadde bestilt to nye salmer til festdagene. Tekstforfatter Eyvind Skeie hadde skrevet «Stig frem, Guds folk, på tidens torg». Den ble presentert med melodier av to forskjellige komponister, henholdsvis Eilert Tøsse og Per Inge Hove. Den andre salmen hadde tekst av

Elisabeth Moldestad og musikk av Per Inge Hove, og var arrangert for sopran, alt og strykekvartett.

Generalforsamling i LVF i Namibia

En fyldig norsk delegasjon deltok på Generalforsamlingen til Det lutherske verdensforbund (LVF) i Windhoek, Namibia, i dagene 10.–16. mai. Der møttes representanter for 145 medlemskirker i 98 land. Namibia er det eneste landet utenfor Europa hvor et flertall av innbyggerne tilhører en luthersk kirke.

Hovedtema på generalforsamlingen var «*Frigjort av Guds nåde*». Det ble utdypet gjennom formuleringene «*Frelsen er ikke til salgs*», «*Mennesker er ikke til salgs*» og «*Skaperverket er ikke til salgs*» – de samme fire temaene som Den norske kirke valgte til markeringen i Norge. Temaene avspeiler at de lutherske kirkene er et globalt fellesskap. Menneskehandel, krenkelse av menneskeverdet, ødeleggelse av miljøet og klimaendringer er viktige temaer for kirker over hele verden – ikke bare de lutherske. Det har å gjøre med mennesker og natur som Gud har skapt, og som menneskeheten har et felles ansvar for.

På åpningsdagen inviterte presidenten i republikken Namibia, Hage G. Geingob, hele generalforsamlingen til en mottakelse med middag. Visepresidenten, statsministeren og flere regjeringsmedlemmer var også til stede. President Geingob holdt en tale som han innledet med ordene «*I am a Lutheran*». Han fortalte hva Martin Luthers liv hadde betydd for frigjøringskampen i Namibia på 1980-tallet: «Det at Luther stod opp mot urett, var en inspirasjon for oss i kampen mot urett i Namibia.»

Storslått gudstjeneste

Søndag 14. mai feiret LVF 500-årsjubileet for starten av reformasjonen. Det var samlet omkring 10.000 mennesker til friluftsgudstjeneste på Sam Nujoma Stadion i Windhoek. Biskop Helga Haugland Byfuglien kommenterte gudstjenesten slik:

«Salmesang fra ulike tradisjoner, feiende musikk og flotte kor – og medvirkning gjennom gudstjenesten fra hele det globale fellesskapet, gjorde det til en opplevelse jeg vil ha med meg resten av livet. Prekenen til tidligere biskop Zephania Kameeta var sterk og aktuell. Han utfordret kirken til stadig å være i reformasjon. Gudstjenesten bekreftet at den lutherske kirkefamilien er global og økumenisk, plantet i ulike kulturer og med ulik historie. Å være luthersk har sitt tyngdepunkt i at vi er frigjort av Guds nåde.»

Protestantisk kirke og misjons samfunnsbetydning

Gruppen som ville sette søkelys på sammenhengen mellom protestantisk kristendom og samfunnsutvikling, bestod av Mellomkirkelig råd, Samarbeid menighet og misjon (SMM), Digni, Kirkens Nødhjelp, og Norske Kirkeakademier. De gjennomførte en lang rekke arrangementer i løpet av året.

7. mars: «Reformasjonen – en vellykket eksportvare? Del 1.» Konferanse i Universitetets aula, Bergen, med Robert Woodberry, Gunnar Winsnes Knutsen, Einar Thomasen, Nils Ivar Agøy, Christian Anton Smedshaug, Oddvar Johan Jensen, Jan Heiret, Istvan Keul, Nils Gilje, Stein Kuhnle og Lisbeth Mikaelsson.

«Reformasjonen – en vellykket eksportvare? Del 2.» Debatt på Litteraturhuset i Bergen med Magne Supphellen, Robert Woodberry, Heidi Westborg Steel og Oddvar Johan Jensen.

8. mars: «Protestantisk kirke og misjons betydning for samfunnsutviklingen.» I Kristiansand domkirke snakket professor Robert Woodberry fra Baylor University i Texas (tidligere ved det nasjonale universitetet i Singapore) om utviklingen av demokrati, helsevesen, skolevesen og sivilsamfunnet. Foredraget ble etterfulgt av en panelsamtale.

9. mars: Grappa arrangerte debattmøte på Litteraturhuset i Oslo: «Hva bygger samfunnet på? Velferdssamfunnet og reformasjonen.» Dr. Robert Woodberry snakket om protestantisk misjon som den viktigste faktoren for utvikling av demokrati, helse og utdanning de siste 200 årene. Dr. scient. Christian Anton Smedshaug snakket om hvordan Luther la grunnlaget for det moderne Europa.

4. august: Seminar på Olavsfestdagene i Trondheim: «Arven etter Luther – styrker den individet eller samfunnet?» Innlegg ved Kristin Fjelde Tjelle, Chr. Anton Smedshaug, Helga Haugland Byfuglien, Torkel Brekke og Knut Hallen. Ledet av Håkon Olaussen.

Noen av de andre arrangementene

23. september: Bud i Romsdal: «Reformasjonen – det store skillet i kristenliv og samfunnsliv.» Edvard Hoem, Heidi Westborg Steel, Ola Honningdal Grytten m.fl.

26. september: Lillehammer. Biskop Solveig Fiske, Chr. Anton Smedshaug, Knut Hallen m.fl.

3. oktober: Tromsø/Kvaløya. Sokneprest Gaute Norbye, Chr. Anton Smedshaug, Knut Hallen m.fl.

23. oktober: Tønsberg bibliotek: «Lutherdom, demokrati og velferdsstat.» Foredrag ved Nils Ivar Agøy.

«Trådene i samfunnsveven»

Boka har solgt godt, er blitt trykt i to opplag, og fått en god del omtale i medier, blant annet i Aftenposten, Vårt land og Dagen. Noen av kapitlene er satt opp som pensum for lærerstudenter på årsenhet for samfunnsfag ved Høgskolen for Vestlandet, Avdeling for lærerutdanning og kulturfag.

Trosopplæringstiltak

Avdeling for barn unge og trosopplæring i Kirkerådet tok flere viktige initiativer i forbindelse med reformasjonsmarkeringen.

Forestillinger om nåde

I forbindelse med reformasjonsmarkeringen 2017 utlyste Kirkerådet i samarbeid med Norsk Scenekunstbruk prosjektmidler til utvikling av forestillinger som aktualiserer reformasjonens temaer for barn og unge i dag, under overskriften «Nåde 2017». Den økonomiske rammen for utlysningen var på 1,5 millioner kroner. Det ble mottatt 37 søknader fra hele landet med en total søknadssum på over 9,5 millioner kroner. Søknadene viste stort mangfold både i form og innhold. Syv prosjekter ble tildelt støtte på bakgrunn av en helhetlig vurdering med vekt på innhold og kunstnerisk kvalitet:

- Artic Rose Productions: Barnas bål
- Blendwerk: Martin
- Fortelleriet/ Helga Samset: Jakob – veien hjem er lang
- Happy Monks produksjoner: Kvifor er det så mørkt her?
- Hordaland Teater: Josef og brørne hans (dette prosjektet ble seinere avlyst)

- Kirketeatret i Fredrikstad: Lille-Lene
- Inamorata Dance Company: Størst av alt

I tillegg til disse forestillingene har Kirkerådet støttet to prosjekter som er utviklet i samarbeid med Tunsberg og Agder og Telemark bispedømmer; «Katharinas stemmer» (Kattas figurteater) og «Hvem banker?» (Tore Thomassen). Også andre regionale aktører har utviklet scenekunstproduksjoner for barn og unge i kirken, som de tilbyr til menighetene i sitt distrikt. Forestillingene har turnert i kirker over hele landet høsten 2017. Kirkerådet har samarbeidet med bispedømmerådene om å koordinere tider og steder for forestillingene. Pr. desember 2017 var det gjennomført/planlagt ca. 120 visninger av forestillingene. Det er stor variasjon mellom bispedømmene når det gjelder respons fra menighetene. Noen bispedømmer har stimulert prosjektet gjennom fagdager, økonomisk støtte til visninger og praktisk tilrettelegging av turne. Dette, i kombinasjon med at aktørene har regional tilhørighet, ser ut til å være faktorer som har betydning for at menighetene ønsker å benytte seg av et tilbud om scenekunst i trosopplæringen.

Ressurser om reformasjonen til bruk i trosopplæringen:

Kirkerådet har gitt økonomisk støtte til utvikling av flere prosjekter og ressurser til bruk i trosopplæringen i forbindelse med reformasjonsmarkeringen:

- Ti samtalekort om nåde til bruk i ungdomsgrupper – Stavanger bispedømmeråd.
- Reformasjonen og Bibelen: fem korte dokumentarfilmer om bibelbruk og bibeloversettelse i reformasjonstida med linjer fram til vår tid – Teologiske fakultet (UiO).
- Martins lille KateQuizme: Quiz-hefte for tweens og konfirmanter om den lille katekismen, Martin Luther og reformasjonen – Verbum forlag.
- Martin si forunderlege verd: puslespel og fargeleggingsbok; frøkort med reformasjonsmotiv og ei aktivitetsbok – Bjørgvin bispedømmeråd.
- Fire grafiske animasjonsfilmer om Martin Luthers teologi – Norges KFUK/KFUM.
- Luther Øre: aktiviteter og opplegg for ungdom i forbindelse med reformasjonsmarkeringen – Tunsberg bispedømmeråd.

Prosjektet «Nåde er»

Kirkerådet har, i samarbeid med en ressursgruppe, utviklet arrangementskonseptet «Nåde er» – et konseptet for å sette temaet «nåde» på dagsorden blant unge voksne. Målet har vært å bidra til en samtale om nåde. Litteratur, film eller scenekunst er brukt som utgangspunkt for en slik samtale. Tre unge forfattere har skrevet skjønnlitterære tekster til bruk i «Nåde er». Tekstene setter nåde på agendaen i vår tid. Novellene og andre ressurser ble gjort tilgjengelig på <http://kirke18-30.no/> Heidi Sævareid har skrevet novellen «På nåde»

Tyra Teodora Tronstad har skrevet novellen «Miloje»

Sondre Midthun har skrevet novellen «Trenghelstiden»

Trosopplæringskonferansen 2017: NÅDE

Trosopplæringskonferansen 2017 hadde tema «Nåde – Frihet til å leve». Visjonen for konferansen var å inspirere til å fornye formidlingen av Guds nåde og barmhjertighet. Hvordan er vi nådige fellesskap som gir gode livsvilkår for barn og unge?

Blant seminarene på konferansen var:

- «Nådefulle rom, om god pedagogisk praksis.» Hvordan skape rom hvor barna kan være hele seg, oppleve gode fellesskap og egenverdi uten premisser, føle seg akseptert og forstått. Pedagogiske refleksjoner og fortellinger fra praksis. Med Mari Pettersvold, førsteamanuensis Høgskolen i Sørøst-Norge og Karen Nystøyl, trosopplæringsleder Torshov og Lilleborg sokn.
- «Nåde – frihet til å leve.» Samtale om skam, skyld og makt. Hvordan kan vi snakke realistisk med og til barn og unge om hva et menneske er? Hvordan snakker vi om synd på en måte som

ikke skaper skam? Hvordan skaper vi ærlighet om det som er vanskelig? Hvilke ord og fortellinger har vi som kirke til rådighet når det gjelder selverkjennelse og videre vekst? Med Åste Dokka, forlagsredaktør og kommentator i Vårt Land; Hedvig Montgomery, psykolog Montgomery AS; Hans Kristian Skaar, leder i NLM ung. Samtaleleder: Håkon Olaussen, rådgiver for preses.

Temagudstjenestene

Fire temagudstjenester skulle gjennomføres høsten 2017 i Den norske kirkes menigheter over hele landet. Temaene var «Nåden alene», «Skaperverket er ikke til salgs», «Frelsen er ikke til salgs» og «Mennesker er ikke til salgs». Det var lagt ut ressursmateriale til gudstjenestene på www.reformasjon2017.no mange måneder i forveien. Det var også laget et studieopplegg til bruk i forkant av gudstjenestene. Opplegget var godkjent som støtteberettiget av K-stud, Kristelig studieforbund. Hvor mange grupper som benyttet studieopplegget er ukjent, bare én gruppe har rapportert aktiviteten til K-stud, men det er relativt lite støtte å hente til et slikt opplegg, så mange melder ikke fra om grupper som benytter opplegget.

Alle fire gudstjenestene ble overført direkte i NRK radio, fra fire forskjellige steder i landet: 27. august fra Vestre Moland kirke med Kathrine Tallaksen Skjerdal som prest; 17. september fra Rønvik kirke med Svein Malmbekk som prest, 15. oktober fra Rissa kirke med Ingunn Aarseth Høivik som prest og 19. november fra Sarpsborg kirke med Kari Mangrud Alvsvåg som prest.

Hvordan ble gudstjenestene mottatt?

I desember 2017 sendte Kirkerådet ut fire spørsmål til menighetene om gjennomføringen av gudstjenestene. Det ble gitt kort svarfrist. 68 menigheter responderte innen fristen, så resultatene av spørreundersøkelsen gir ikke noe fullgodt bilde, men kan gi en antydning om hvordan temagudstjenestene ble tatt imot i menighetene.

Av menighetene som svarte, hadde 57,9 % gjennomført alle fire temagudstjenestene. 13,2 % hadde gjennomført tre gudstjenester, 15,8 % hadde gjennomført to og 5,3 % hadde gjennomført én. 7,9 % visste ikke.

Samarbeid?

På spørsmål om de hadde samarbeidet med andre kirkesamfunn om noen av gudstjenestene, svarte 16,2 % ja, 78,4 % nei og 5,4 % vet ikke. Kirkesamfunnene de hadde samarbeidet med, ble oppgitt slik: «Den katolske kirke, misjonskirken og den ortodoks-eritreiske», «Frelsesarmeen og Normisjon», «Katolikkene», «Metodistkirken», «Katolikker», «Den katolske kirke, Frikirken, Frelsesarmeen, Misjonskirken.»

På spørsmål om menigheten samarbeidet med andre aktører i lokalsamfunnet i forbindelse med temagudstjenestene, svarte 36,8 % ja, 60,5 % nei og 2,6 % vet ikke. Aktørene de har vært samarbeid med, er oppgitt slik: «Historielaget», «Lokale kor og musikk-grupper», «Lokalt blandakor», «Speidere», «Kor og sanggrupper», «Speider og alle kor i bygdebyen vår», «Kor, musikere, ordførere og media», «Ordførere», «Vi samarbeidet med nabomenighet om forelesning i en av kirkene om reformasjonen i Nord-Norge. Det var gjort i tillegg til temagudstjenestene.»

Kommentarer

Til slutt ble følgende oppfordring gitt: «Gi gjerne en generell kommentar til hva du synes om temagudstjenester som bryter inn i kirkeårets faste rytme.» Nesten halvparten av menighetene som svarte på spørsmålene, benyttet muligheten til å kommentere. Her er et fyldig utvalg av kommentarene:

- Jeg synes det er fint at vi noen ganger kan sette tema litt ekstra og at det er viktig at vi kan være fleksible i forhold til kirkeårets faste rytme noen ganger.

- Jeg opplevde at de fungerte godt.
- Krevende – særlig med tanke på tekstutvalg og mange agendaer inn. Det er så mange lokale hensyn og variasjoner og varianter som skal inn på gudstjenestene i utgangspunktet at det å få enda mer som skal inn og som krever sin plass, er utfordrende.
- Det fungerte greit og en fin måte å få markert Lutherjubileet helt lokalt i menigheten vår. Vi opplevde temagudstjenestene som berikende og inspirerende. Takk for god hjelp!
- I utgangspunktet fint. Men synes temaene som var satt bar mye preg av store ord og lite treffende på folk flest. I tillegg skulle jeg ønsket meg litt mer info om hva som var tenkt med disse gudstjenestene og/eller temaene.
- Virker samlende og motiverende for stab og frivillige.
- Bra med alternativer til kirkeårsrytmen. Kan gjenre være slik at tekstene kan være valgfrie, der temaet styrer så gis eksempler på ulike tekster en kan bruke.
- Fint med temagudstjenester, forutsatt at de er gode og sentrale. I alle fall er det bibeltekstene som virker mest normerende og førende – og de er heldigvis som oftest gode og spennende.
- Jeg har gjerne temagudstjenester som bryter med kirkeårets faste rytme, men bestemmer helst når og hvilket tema selv. Jeg kjenner menigheten min, og opplever av og til at «det som kommer fra Oslo» er lite relevant og passende i min menighets situasjon (og jeg er Oslo-gutt!).
- Vi har gudstjeneste hver andre uke. Det er utfordrende i seg selv å holde kirkeårets rytme levende, og det bør ikke være for mange temagudstjenester.
- Strålende som en avveksling som bryter med kirkeårets faste rytme. Gir en opplevelse av noe «ekstra» utenom det vanlige.
- Det var greit denne høsten, fordi reformasjonsjubileet var et stort nasjonalt og internasjonalt jubileum som det var fint å hekte seg på. Men i andre sammenhenger er det ofte forstyrrende med flere tema. Det er allerede en vanskelig kabal å få kirkeåret, trosopplæringstiltakene og diverse lokale tradisjoner sydd sammen i en gudstjenesteliste.
- Det var fine tema, men spesielt den første søndagen som falt sammen med semesterstart og skolestart-familiegudstjenesten bød på ekstra pedagogiske utfordringer. Generelt er det ok å belyse aktuelle tema på denne måten – når vi har fått vite det i god tid og kan planlegge ut fra det. Det er en fordel om datoene for slike søndager ikke «kolliderer» med årvisse gudstjenester. På helt «ordinære» søndager kan det være en spennende berikelse.
- Dette var spennende å prøve! Ikke alle tekstene var like gode å bygge gudstjeneste ut fra. Veldig greit med veiledningene som vi brukte noe av. Er usikker på om dette skal være noe som skjer tidvis, kan sikkert være oftere enn hver 500 år, men ikke la det gå inflasjon i det!
- Flotte tema, men krevende med fire.
- Det er greitt når det er spesielle markeringer som i år med 500 årsjubileet. Men dette bør ikke bli ein vane for kyrkja. Kyrkjeåret gjev gode rom til temagudstjenester – og eit frodig og variert gudstjenesteliv veks opp frå lokalnivå.
- Jeg synes det var en fin måte å gi flere anledninger til å ta inn forskjellige aspekt ved reformasjonen på forskjellige typer gudstjenester. Ressursmateriale kunne brukes på forskjellige måter.
- Fungerer relativt dårlig! Denne gangen var det veldig vanskelig å se koblingen mellom pretekst og oppsatt tema. Særlig «Skaperverket er ikke til salgs.»
- For mykje å bruke temagudstjenester på over halvparten av gudstjenestene i kvart lite sokn, men greitt å fordele dei i kommunen.

Oslo konserthus

Siden det var lagt opp til at reformasjonsårets to største markeringer fant sted i Bergen og Trondheim, ønsket Hovedkomiteen at det også måtte lages et stort arrangement i Oslo, og ønsket å gjøre det i form av en konsert der det også ble rom for mye allsang.

I november 2016 ble Oslo konserthus reservert for søndag 29. oktober 2017, og i januar ble det skrevet leiekontrakt. Øystein Lund Olafsen sa ja til å ha det musikalske ansvaret for konserten, samt å kontakte og inngå avtaler med musikere, kor og artister. Arrangementet fikk navnet «Luther sang og glede».

I juni tok kulturrådgiver Knut Erik Tveit i Oslo bispedømme og Miriam Stålsett Follesø i Kirkerådets kommunikasjonsavdeling på seg ansvaret for å markedsføre konserten, og satte i gang arbeidet med plakater, løpesedler og annonser i aviser og på nettsteder. I juni bekreftet også Opplysningsvesenets fond at de ville være medarrangører av konserten og bidra med et større pengebeløp. Onsdag 9. august åpnet billettsalget i Konserthuset og på Ticketmaster. Billettprisen var satt til 290 kroner pluss 30 kroner i billettavgift i hele salen. Med bidraget fra OVF og bedre billettsalg enn budsjettet, ble kostnadene ved konserten betydelig lavere enn budsjettet.

Konserten ble vellykket med 1100 mennesker i salen og 180 aktører på scenen. De som deltok var Øystein Lund Olafsen med band – og et orkester med strykere og blåsere (flere av dem fra Kringkastingsorkesteret), Nordic Tenors (de var også konferansierer), Knut Anders Sørum (sang), Maria Sødal Arredondo (sang), Oslo Domkor med dirigent Vivianne Sydnes, Kåre Nordstoga på orgel, Templet Hornorkester, Gospelkoret HIM med dirigent Øystein Lund Olafsen, Nøtterøy ungdomskantori med dirigent Kristin Vold Nese og organist Ingunn Aas Andreassen, Inger Johanne Oskal (samisk sang), Anne-Lisa Kumoji (afrikansk sang) med Solo Diarra på djembe.

NRK radio gjorde opptak av konserten, og en times utdrag ble sendt på NRK P1 søndag 31. desember, det vil si på formiddagen nyttårsaften

Reformasjonsdagen i Trondheim

Noe av det første Hovedkomiteen bestemte, var at det skulle holdes en økumenisk gudstjeneste i Nidarosdomen på reformasjonsdagen, 31. oktober. I tillegg ble flere andre arrangementer gjennomført i byen i forbindelse med reformasjonsdagen.

Et avisoppslag

1. november hadde Adresseavisen et oppslag over to sider. Der skrev de:

«Kirkelig enhet sto i sentrum da 500-årsjubileet for reformasjonen ble markert med en nasjonal festgudstjeneste i Nidarosdomen tirsdag kveld.

Den norske kirke feiret 500-årsdagen for Martin Luthers 95 teser om avlatshandelen med salmer, musikk, dans, nattverd og bønn om enhet.

Den storslåtte festgudstjenesten i Trondheim var høydepunktet i årets reformasjonsmarkering. Blant gjestene i Nidarosdomen, for anledningen fullt opplyst på grunn av direkte TV-sending på NRK, var kong Harald, kronprinsparet, Stortingets president Olemic Thommessen, 1. visepresident Eva Kristin Hansen og kulturminister Linda Cathrine Hofstad Helleland.

Også en lang rekke fylkesmenn, fylkesordførere og ordførere var til stede sammen med Den norske kirkes preses, flere av de øvrige biskopene og Kirkerådets leder og direktør.

Et klart ønske om samarbeid, dialog og økt forståelse mellom ulike kristne kirker og kirkesamfunn gikk som en rød tråd gjennom hele gudstjenesten.

– Det er verdifullt at vi feirer gudstjenesten sammen med den store kirkefamilien i vårt land. Vi erkjenner at det er mer som samler oss enn som skiller oss, sa preses Helga Haugland Byfuglien i sine åpningsord ...

Reformasjonen innebar et brudd med den daværende kirken og opprettelsen av en luthersk kirke. Det var derfor et følelsesladet og symbolsk punkt i gudstjenesten da den katolske biskopen Bernt Eidsvig ledet trosbekjennelsen, for anledningen utformet som tre spørsmål til de tre trosartiklene om Gud Fader, Jesus Kristus og Den hellige ånd.

Senere i gudstjenesten deltok fem representanter for ulike kirkesamfunn med 'økumeniske imperativer', forpliktelser om økt kirkelig fellesskap.»

Gudstjenesten

Nidarosdomen var fylt til siste plass under gudstjenesten. Det var mange som stod i kø uten å komme inn. Noen av de ansatte i domen sa at de aldri hadde sett kirken så flott opplyst før. Kirkerommet er landets mest krevende rom å lyssette for en tv-sending, og NRK hadde brukt en million kroner på å lyssette kirken til denne gudstjenesten.

Det var en gudstjeneste med mange aktører. De tre biskopene Helga Haugland Byfuglien, Herborg Oline Finnset og Halvor Nordhaug hadde liturgiske funksjoner sammen med domprost Ragnhild Jepsen. Katolsk biskop Bernt Eidsvig ledet trosbekjennelsen, og tre ungdommer leste forklaringer til de tre trosartiklene. To domkantorer og tre kor gav gudstjenesten en strålende musikalsk ramme. I tillegg var Maria Haukaas Mittet hentet inn som sangsolist og Jørgen Skogmo spilte middelalderinstrumentet *teorbe*. Det var liturgisk dans ved Sigmund Hegstad. Øyvind Kvernes, som har Downs syndrom, var korsbærer i prosesjonen.

I et referat fra møte i Norges Kristne Råd (se Del 1) stod det blant annet: «Kan vi på noen måter bidra til at markeringen representerer et vendepunkt i måten vi snakker om hverandre på? Kan vi bruke markeringen til å framsnakke hverandre og se på mangfold som noe positivt?» Dette ble tatt videre som et ledd i gudstjenesten. Fem ledere fra ulike kirkesamfunn framførte fem økumeniske imperativer, løfter om å stå sammen og støtte hverandre. De fem var Terje Aadne, Det Norske Baptistsamfunn; Unn Madsø, Trondheim apostoliske stift (Den katolske kirke); Aleksander Volokhan, Den russisk ortodokse kirke i Trondheim; Øyvind Helliesen, Metodistkirken i Norge; April Maja Almaas, Den Anglikanske menighet i Trondheim.

Fem økumeniske imperativer

Innledning

Vi som er samlet fra ulike kristne kirker, er kalt til å vandre sammen i et forsonet fellesskap. Vi vil lytte til hverandre og støtte hverandre, vi vil dele vår tro og våre ulike uttrykksformer med hverandre, og søke måter å samhandle på. Slik vil vi bygge tillit og forståelse, så kirkene kan utvikle sterkere relasjoner seg imellom.

Vi vil forplikte oss til å styrke fellesskapet gjennom fem økumeniske imperativer, som vi skal få høre nå:

1. Vi, kristne fra ulike kirkesamfunn, vil alltid ta utgangspunkt i det som forener oss og ikke i det som skiller oss, slik at vi kan styrke det vi har felles, uansett hvor lett det er å fokusere på forskjellene.
2. Vi, kristne fra ulike kirkesamfunn, må stadig la oss forvandle av møtet med hverandre og av vårt felles vitnesbyrd om troen.
3. Vi, kristne fra ulike kirkesamfunn, vil på ny forplikte oss til å søke synlig enhet, slik at vi sammen finner fram til hva enhet betyr i praksis, og alltid har enheten som mål.

4. Vi, kristne fra ulike kirkesamfunn, vil i fellesskap finne tilbake til kraften i evangeliet om Jesus Kristus, så det kan tale inn i vår tid.

5. Vi, kristne fra ulike kirkesamfunn, vil sammen vitne om Guds nåde i vår forkynnelse og tjeneste for verden.

Prekenen

I prekenen over Romerbrevet 1,16–17 sa biskop Helga Haugland Byfuglien blant annet:

«Dette er vår tid til sammen å være kirke som forkynner evangeliet om Kristus. Ikke fordi verden skal idylliseres, ikke fordi kirken eller kirkehistorien skal forskjønnes, men fordi kirken ennå er et nådens sted, fordi kirken ennå forkynner evangeliet om Jesus Kristus, slik Gud brakte evangeliet til jorden da Jesus ble født. Skaperen, Frelseren og Livgiveren gir mening og mot når det stormer i våre liv. Og når det stormer i verden – i ulike betydninger av ordet – så åpner det seg, underlig nok, veier til forsoning og fred.

Vi er håpefulle, ikke på grunn av hvem vi er eller hva vi kan gjøre, men på grunn av hvem Gud er og hva Gud kan gjøre i sin skapte verden. Han setter fremdeles mennesker fri i troen på Jesus Kristus, til å vise kjærlighet i ord og i handling. For i ham møter vi Guds uendelige barmhjertighet. Fordi vi har fått evangeliet om Frelseren og hans grenseløse kjærlighet, våger vi å si med Paulus: Jeg skammer meg ikke over evangeliet ...

Vår kirkes historie har sannelig også skamletter. Også historien etter reformasjonen har det. Skam er en følgesvenn som har mange uttrykk og former. 'Jeg skammer meg ikke over evangeliet.' Paulus sine ord til menigheten i storbyen Roma ble vendepunktet for Martin Luther for 500 år siden. Men er det flaut for mennesker i vårt opplyste samfunn, og i vår tid hvor vi kan så mye, å ha tillit til evangeliet om ham som gjorde barn til forbilde og som refset de som gjorde seg rike og store på andres bekostning? Er det naivt å tro på kjærlighet, tilgivelse og forsoning? Jeg tror vi trenger evangeliet mer enn noen gang i vår verden.»

Direktesending på NRK

Allerede i oktober 2016 bekreftet NRK at de ville direkteoverføre gudstjenesten på reformasjonsdagen kl. 19.00 på NRK2. I april 2017 kom det melding fra NRK om at de ønsket å flytte sendingen til NRK1, men det var avhengig av at tidspunktet for gudstjenesten ble endret. Ulike klokkeslett ble diskutert. Det endte med at gudstjenesten ble utsatt en halv time til 19.30, og at NRK forkortet Dagsrevyen med 15 minutter. I begynnelsen av mai fikk Hovedkomiteen skriftlig bekreftelse på dette fra kanalsjefen i NRK1.

NRK brukte store ressurser på gudstjenesten, og staben på Tyholt har vært vennlige og konstruktive å samarbeide med. Seeroppslutningen ble også svært bra. 2. november kunne Njård Røv i NRK gi følgende melding til Hovedkomiteen: «Gode tall: 321.000 seere, en markedsandel på 27,6 % (altså – av de som så på tv på dette tidspunktet, var det 27 % som valgte å se på gudstjenesten).»

HEL-konferansen og Diakonikonferansen

Hovedkomiteen hadde ønsket at noen større kirkelige konferanser skulle bli lagt til Trondheim i forbindelse med reformasjonsmarkeringen, både for å trekke folk til Trondheim og for å gi konferansedeltakerne en minneverdig opplevelse.

Det viste seg at det ikke var mulig å finne lokaler i Trondheim som var store nok til å huse Trosopplæringskonferansen. Det var aldri tvil om at HEL-konferansen skulle arrangeres i Erkebispegården, og etter hvert vedtok også de ansvarlige for Diakonikonferansen å legge denne til Trondheim, på Hotel Royal Garden. De to konferansene samlet til sammen 350 deltakere. HEL-

konferansen satte ny deltakerrekord, mens Diakonikonferansen tangerte sin. Begge konferansene gikk over to dager, 31. oktober og 1. november.

Seksjonsleder i Kirkerådet, Guro Hellgren, har rapportert følgende om resultatet av å flytte Diakonikonferansen til Trondheim:

«Diakonikonferansen arrangeres hvert 2. år og har tradisjonelt vært lagt til Oslo. Det var noe usikkerhet ved å flytte den til Trondheim fordi man da var redd for å miste mange av deltakerne. På årets konferanse i Trondheim deltok 220, noe som tilsvarer det vi har vært i Oslo de siste gangene.

Det var viktig for komiteen å knytte an til temaene 'Mennesker er ikke til salgs' og 'Skaperverket ikke til salgs' og legge til rette for deltakelse ved gudstjenesten i Nidarosdomen. Etter hvert som arbeidet i komiteen gikk fram, ble sammenhengen med reformasjonsmarkeringen og med gudstjenesten stadig viktigere, og det ble brukt aktivt i markedsføringen og profileringen av konferansen. Dette gav gjenklang ute i det diakonale miljøet, særlig etter hvert som reformasjonsåret ble markert på flere måter i kirke og samfunn. Vi ønsket å sette diakonien på dagsorden i forbindelse med reformasjonsmarkeringen og samtidig ble gudstjenesten en flott og meningsfull del av programmet vårt. Konklusjonen i evalueringsmøtet var at dette ble meget vellykket.»

Seminarer m.m.

Det var lagt opp til fem parallelle arrangementer i Trondheim i tidsrommet 15.00–17.00 (16.00–18.00). Det var ingen forhåndspåmelding til disse arrangementene.

Tilbud 1:

HEL-konferansen og Diakonikonferansen gikk sammen om en konsultasjon med temaet «Den norske kirke er en inkluderende folkekirke – åpen for alle. Fellesskap og deltakelse.» Konsultasjon belyste hvordan den reformatoriske forståelsen av «menneskeverd» og «frelse» utfordrer kirken i møte med mennesker med nedsatt kognitiv funksjonsevne. I programmet inngikk følgende:

- «Frelsen er ikke til salgs!» Hva betyr dette for kirkens møte med mennesker med nedsatt kognitiv funksjonsevne? Innlegg ved dr. theol. Gudmund Waaler, forsker ved Sjøkrigsskolen, Håkonsvern, Bergen.
- «Mennesket er ikke til salgs!» Hva betyr dette for kirkens møte med mennesker med nedsatt kognitiv funksjonsevne? Dr. theol. Idar Kjølsvik, Høgskolen i Nord-Trøndelag.
- Konsekvenser for gudstjenestefeiring, forkynnelse, fellesskapstenkning osv. Panelsamtale med biskop Olav Øygard, sokneprest Rune Rasmussen og diakon Ann-Christin Arneberg Nicolaysen.

De 350 deltakerne på HEL-konferansen og Diakonikonferansen deltok på konsultasjonen, og muligens noen flere, uten at det var noen opptelling.

Tilbud 2:

Bibelselskapet inviterte til et seminar med tittelen «The remarkable commitment of the Christians of Egypt to the Bible». De hentet generalsekretær i Bibelselskapet i Egypt, Ramez Atallah, ens ærend fra Kairo for å fortelle hvordan tillit til Bibelen har forandret kirken i tider med forfølgelse, og har påvirket de troende i møte med økende marginalisering av de kristne – ikke minst de siste månedene da de har vært under angrep av IS. Samtidig som Ramez Atallah snakket om situasjonen for den kristne minoriteten, fortalte han om arbeidet til Bibelselskapet i Egypt. Seminaret ble holdt på engelsk.

Generalsekretær Ingeborg Mongstad Kvammen i Bibelselskapet ledet seminaret, og biskop i Nidaros Herborg Finnset hadde en velkomsthilsen. Det var også en kort panelsamtale der Ramez

Atallah deltok sammen med Bernt Greger Olsen fra Bibelselskapet og Berit Hagen Agøy fra Mellomkirkelig råd. Seminaret ble holdt i Øysteinsalen i Erkebispegården. Det var 40 deltakere.

Tilbud 3:

Norges Kristne Råd arrangerte et seminar med fokus på dialog og kontakter mellom Den ortodokse kirke og protestantiske kirker. Temaet var «Orthodox–Protestant relations». Metropolitt Cleopas av Sverige og hele Skandinavia snakket om «Orthodox and protestant dialogue – historical and present perspectives».

Jovan Stojanovic fra Den serbisk ortodokse kirke i Norge hadde temaet: «Orthodox Ecclesiology in Christian History (Look on Reformation)». Biskop Halvor Nordhaug gav respons på foredragene.

Seminaret ble holdt på engelsk i Bakke kirke. Det var 30 deltakere.

Tilbud 4:

Nidaros bispedømme inviterte til en byvandring i Trondheim, ledet av pilegrimsprest Einar Vegge. Temaet var «Spor av nåde i Trondheim by». Vandringen fulgte sporene etter reformasjonens impulser i Trondheim, og berørte blant annet disse temaene i tilknytning til bestemte steder i byen:

- Kontinuitet og brudd mellom katolsk middelalder og luthersk nytid gjennom spor i Trondheim by.
- Synet på kunnskap, bøker i hjemmene og utvikling av skoler.
- Salmesang som luthersk trospraksis.
- Omsorgens tvetydighet: nød og disiplinering.
- Troen og nåden som inspirasjon til opprør.
- Handel og misjon.

Været var ikke det aller beste denne dagen, men likevel deltok 20 mennesker på vandringen, inkludert journalist fra Vårt Land, som 8. november hadde en tre siders reportasje fra vandringen.

Tilbud 5:

Studentprestene i Trondheim og preses i Bispemøtet inviterte sammen til temaet «Norge som luthersk Habitat – TableTalk om reformasjonen og samfunnsutviklingen» Arrangementet ble holdt på puben *Habitat* i Trondheim sentrum.

Problemstillingen var slik: «Luther var kanskje en individualist, men likevel har reformasjonens ideer og idealer preget utviklingen av samfunn, ikke minst Norge. Men hva er sammenhengen mellom luthersk tankegods og vår velferdsstat? Og er velferden for alle? Og kan det være verdier som er truet, nå som luthersk kirke og profan stat skiller lag?»

Det var innledninger ved biskop Atle Sommerfelt, sosiolog Aksel Tjora (professor NTNU) og bymisjonsprest Siv Limstrand. Deretter samtale over bordene i luthersk ånd, samt mulighet til å smake nylaget Lutherøl, som NTNU spanderte på de 50 deltakerne.

Adresseavisen var til stede og hadde en fin helsides reportasje dagen etter. De skrev blant annet om hvordan lutherdommen har formet den norske mentaliteten:

«Mentaliteten, eller livsholdningen, kan oppsummeres slik: Du får ikke spise kvikklunsjen før du kommer til toppen av fjellet. Du får ingen belønning før du har gjort en innsats. Du skal stå tidlig opp om morgenen. Du skal jobbe hardt.

De som snakket på Habitat, satte fingeren på et viktig poeng: Martin Luther gjorde arbeidet til en hellig handling. I en tid da religionen kontrollerte folks tilværelse, måtte man jobbe. Å la være, var syndig. Allerede i 1. Mosebok får vi vite at 'i ditt ansikts sved skal du ete ditt brød'. Fortsatt er det vanlig å påstå at arbeidet adler mannen og lediggang er roten til alt ondt.»

Økonomi

Nidaros bispedømme og Domkirken bar det meste av kostnadene i forbindelse med arrangementene i Trondheim. Kirkerådet dekket utgiftene til annonsering for gudstjenesten, seminarene og noen konserter.

Global uke mot moderne slaveri

I uka 12.–19. oktober var mange kirkesamfunn sammen om å arrangere «Global uke mot moderne slaveri» – gjennom Norges Kristne Råd. Millioner av mennesker lever i dag som slaver på grunn av menneskehandel, elendige arbeidsvilkår eller annen form for utnyttning. Flere tvinges inn i slaveri på grunn av flyktningstrøm og klimaendringer. Også i Norge lever mennesker under slavelignende forhold.

Norges Kristne Råd (NKR) og de landsdekkende kirkesamfunnene går sammen om den økumeniske uka. Menighetene oppfordres til å ta temaet inn i gudstjenesten, barne- eller ungdomssamlingen, eller voksentreffet. Ambisjonsnivået bestemmes lokalt, alt fra å ta med en forbønn, få besøk eller å lage et eget arrangement sammen med nabomenigheten.

Norges Kristne Råd og Den norske kirkes Nord-Sør Informasjon la til rette for:

- Gratis besøk av ressurspersoner og formidlere som kunne bestilles til å preke eller undervise om slaveri for ulike målgrupper. I år var det to internasjonale gjester på tilbudslista: Chandran Paul Martin fra India, av lavkaste-bakgrunn, prest og forkjemper for diskriminerte og utnyttede mennesker – og en offiser i Frelsesarmeen som arbeider blant flyktninger tvunget inn i sex-slaveri i Athen.
- Ressursmaterieell på globaluke.no
- Økonomisk støtte til honorarer til musikere, lokaler, lys& lyd, m.m. se globaluke.no
- Økumenisk samarbeid og tips til gjennomføring av arrangementer.

Global uke falt sammen med den fjerde av temagudstjenestene: «Mennesker er ikke til salgs.» Det var en av grunnene til at dette temaet var plassert på den siste temagudstjenesten. Mange steder ble gudstjenesten brukt til å fokusere på moderne slaveri og menneskehandel.

Del 3 En lang rekke aktører og tiltak

Det er umulig å gi en fullstendig oversikt over andre arrangementer og tiltak som har vært gjennomført i Norge i forbindelse med reformasjonsmarkeringen. Det har vært mange aktører både i og utenfor kirken. Hovedkomiteen har i liten grad hatt mulighet for å etterspørre alt som har skjedd, så det følgende presenterer i hovedsak arrangementer som er meldt inn til Kirkerådet, ofte for å bli presentert i kalenderen på www.reformasjon2017.no

Bispedømmene

Alle bispedømmer har planlagt og gjennomført egne arrangementer i forbindelse med reformasjonsmarkeringen. Flere bispedømmer har trykket egne programmer for arrangementene, og alle har brukt bispedømmets nettsider til å presentere planer og prosjekter.

Noen av arrangementene blir synliggjort i det som følger i dette hovedavsnittet – både under «Foredrag/seminarer», «Utstillinger» og «Musikk, sang og drama».

Som eksempel på et godt planlagt og gjennomført prosjekt i et bispedømme, kan nevnes prosjektet «Luther øre» i Tunsberg. Det var antakelig det aller første reformasjonsprosjektet som et av bispedømmene tok initiativ til. Prosjektet gikk ut på at ungdommer i fire menigheter skulle skrive teser for nåtida, inspirert av Luthers 95 teser. Tesene deres skulle gjøres synlige i det offentlige rom. De fire menighetene som ble valgt ut, var Ål i Hallingdal, Strømsø i Drammen, Holmestrand og Tjøme.

Det ble laget en egen Facebook-side og en filmfotograf ble hyret inn for å følge prosjektet tett med kamera. **Første uken i januar 2017 var det to dager med helsides annonser i Vårt Land, der et utvalg av tesene ble presentert. De fire prosjektmenighetene jobbet fram en rekke formuleringer hver seg, men bare to teser fra hver menighet var med i annonsen.**

I Holmestrand, utenfor Botne kirke, reiste ungdommene en bauta med sine teser. I Ål i Hallingdal hadde de dekorert sentrum med 6 skilt, der ordet «Nåde» ble tolket. På Tjøme ble 40 teser hengt opp i trærne utenfor kirken. I Strømsø presenterte ungdommene sine teser på en kveldsgudstjeneste, deretter hang de tesene opp på den 300 år gamle kirkedøra. Prosjektet har fått stor oppmerksomhet i flere medier.

Lokalmenigheter

Svært mange lokalmenigheter har laget egne arrangementer i forbindelse med reformasjonsmarkeringen. Et eksempel er Klæbu menighet i Nidaros, som laget en egen kirkefestuke med et allsidig program fra 23.–29. oktober.

Her er en oversikt over hva Klæbu menighet kunne by på – et allsidig program som inkluderte alle aldersgrupper:

23. oktober – 19. november: Bibelutstilling på folkebiblioteket.

Mandag 23. – fredag 27.: Åpen kirke for stillhet, ettertanke og mulighet for samtale.

Mandag 23.: Salmeforedrag. «Luther, musikk og formidling» ved David Scott Hamnes

Tirsdag 24.: Babysang-gudstjeneste. Sang, lek, musikk, bevegelse, kos og glede i en liturgisk ramme.

Tirsdag 24.: Småbarnstrall. Samling for småbarnsfamilier.

Tirsdag 24.: Ungdomskonert. Kulturskolen i Klæbu inviterer.

Onsdag 25.: Minikonert med Klæbu barnegospel.

Onsdag 25.: Salmekveld med Øvre Nidelven kammerkor på Klæbu sykehjem. Noen av Luthers salmer står på programmet.

Onsdag 25.: Klæbu NMS misjonsforening ønsker velkommen til møte i Kirkestua.

Torsdag 26.: Andakt, sang og vaffelservering på Klæbu sykehjem

Torsdag 26.: Temakveld. Hva fikk reformasjonen å bety for Norge og regionen vår. Blikk tilbake til 1500-tallets Europa og fremover til i dag. Ved Møyfrid Hallset og Ivar Skei.

Fredag 27.: Jakob. I en intens og medrivende time gir forteller Helga Samset og trompetist Jonas Klimork Vemøy liv til patriarken Jakob.

Fredag 27.: Ungdomsklubben har klubbkveld i kirkestua.

Lørdag 28.: Høytlesing fra Bibelen. Voksne og barn leser fra Apostlenes gjerninger og Romerbrevet. I kirkestua er det bibelaktiviteter for alle aldre.

Søndag 29.: Kveldsmesse. Reformasjonsgudstjeneste sammen med Betel menighet. Orkester spiller til salmene. Pastor Rødseth og sokneprest Stendahl.

Utdanningsinstitusjoner

Mange universiteter og høyskoler har gjennomført ulike seminarer og undervisningsopplegg i forbindelse med reformasjonsmarkeringen. Initiativet har i all hovedsak ligget hos undervisningsinstitusjonene selv. Her følger et lite knippe av det som har vært gjennomført. Lista omfatter langt fra alt som har vært arrangert:

16. september 2016: «Luther, jødene og antisemittismen.» Seminar som belyste Luthers antijødiske argumentasjon og hvordan Luthers jødefiendtlige skrifter ble mottatt i Tyskland og Norge. Arrangert av Teologisk fakultet ved Universitetet i Oslo sammen med HL-senteret.

7. november 2016: «Luther in a Global perspective.» Gjesteforelesning på UiO med Heinz Schilling – en av Europas ledende historikere når det gjelder politisk, kulturell og religiøs historie på 1500- og 1600-tallet. Schilling, besøkte Oslo i anledning lanseringen av den norske oversettelsen av hans store Luther-biografi «Martin Luther. Rebell i en brytningstid».

12 januar 2017 osv.

UiO arrangerte en seminarrekke tidlig i 2017. Datoene for de fem arrangementene var 12., 21. og 28. januar og 4. og 11. februar. UiO ville belyse den lutherske reformasjonen historisk og aktuelt. Det var et samarbeid mellom Teologisk fakultet, Juridisk fakultet, Humanistisk fakultet og Det undervisningsvitenskapelige fakultet.

Det første seminaret tok utgangspunkt i reformasjonens tilknytning til universitetene og hvordan dette forandret teologien, jusen, utdanningssystemet og samfunnet. Det andre satte søkelys på reformasjon og teologi. Det tredje handlet om offentlighet, musikk – og kvinner og politikk. Det fjerde hadde temaet reformasjon, rett og religion. Og det femte dreide seg om statskirke og felles skole.

13. januar: Æredoktorpromosjon på Menighetsfakultetet. Prof. dr. Thomas Kaufmann fra Universitetet i Göttingen ble utnevnt til æresdoktor ved MF i anledning reformasjonsjubileet. Kaufmann er en av verdens fremste reformasjonsforskere.

16. februar: Menighetsfakultet arrangerte fagdag i Domkirkekrypten med temaet «Et luthersk Jerusalem?». Temaet dreide seg om hvordan forestillingen om Jerusalem preger reformasjon og protestantisk kultur.

1. mars: Menighetsfakultetet inviterte til en kursdag på MF med temaet «Å være luthersk folkekirke i dag». Det var foredrag av bl.a. biskop Halvor Nordhaug, tidligere Mali-misjonær Anne Lise Matre, professor Gunnar Heiene og ordfører i Asker kommune Lene Conradi.

14. mars: Agder og Telemark bispedømme, Haugeinstituttet, Universitetet i Agder og NLA Høgskolen holdt et fagseminar om Hans Nielsen Hauge på Gimlekollen i Kristiansand: «Entreprenørskap, samfunnsøkonomi, etikk, ledelse og kvinneperspektiv.» Hovedforedrag ved professor Helje Kringlebottn Sødal, Universitetet i Agder: «Glansbilde eller levende ideal? Minner om Hans Nielsen Hauge».

12.–13. september: UiO holdt et vitenskapelig seminar på Lysebu i Oslo sammen med Fondet for dansk-norsk samarbeid: «Reformasjonen i Danmark og Norge». Seminaret hadde historisk og tverrfaglig innretning: Reformasjonens historieskriving, reformasjon og språket, reformasjon av lovverket. Det var bidrag fra Arne Bugge Amundsen, Carsten Bach-Nielsen, Ivar Berg, Lisbet Christoffersen, Hallgeir Elstad, Ernst Håkon Jahr, Rolv Nøtvik Jakobsen, Morten Kjær, Marita Akhøj Nielsen, Tarald Rasmussen, Øystein Rian, Karen Skovgaard-Petersen, Jørn Øyrehagen Sunde.

27. september: Høgskolen i Innlandet, Campus Hamar, arrangerte seminaret «Lutherske verdier – norske verdier?» sammen med Anno museum Domkirkeodden og Hamar biskop. Forfatter Atle Næss snakket om «Luther i nytt lys», tidligere statsarkivar Per-Øyvind Sandberg om «Reformasjonen på Hamar» og professor Anders Aschim om «Luther som norsk nasjonsbygger».

27. september: Kirkelig utdanningscenter i nord holdt en konferanse om Martin Luther.

21. oktober: Menighetsfakultetet inviterte til sitt hovedarrangement i jubileumsåret 2017. «Åpen dag» er et stort lørdagsarrangement som ble arrangert for fjerde gang. Et mangfoldig seminarprogram – med både interne og eksterne krefter – hadde reformasjonsjubileet som hovedtema.

21. oktober: Høgskulen i Volda sammen med Møre bispedømmeråd og Volda kyrkje arrangerte fagdag med temaet «Reformasjon i kultur, song og kunnskap». Kjartan Leer Salvesen og Ralph Meier fra Høgskulen i Volda, snakket om «Nåde hjå Luther og i populærkulturen», og Per Halse, også fra Høgskulen i Volda, om «Luthersk trosopplæring?». Dosent Jan Ove Ulstein, kantor Rose Iren Stave og trosopplærer Anna Myklebust hadde temaet «Klang av tru», en innføring i luthersk salmetradisjon, fulgt av erfaringsdeling om bruk av salmer i gudstenestefeiring og trosopplæring.

31. oktober: NTNU Vitenskapsmuseet arrangerte en forelesning i Trondheim med professor i kirkehistorie ved UiO Tarald Rasmussen: «Reformasjonen som kulturrevolusjon. Hvilke dyptgripende konsekvenser fikk den for Norge og Norden fram til vår tid?» Reformasjonen førte til varige endringer i den politiske makten, kirken, språket, kulturen og sivilsamfunnet Norge. Hva skjedde og hvorfor?

17. november: NLA Høgskolen i samarbeid med Sjømannskirken arrangerte et seminar om kallsetikk i luthersk tradisjon: «En livsnær kirke. Hvordan våge å være nær livet?» Hvordan bidrar kallsetikken til å knytte tro og hverdag sammen. Som borgere i et samfunn lever vi med en bevissthet om at vi skal forvalte våre ressurser til beste for hverandre. Hvert menneske har evner som skal brukes til beste for andre, for fellesskapet, for samfunnet. Sjømannskirken er «kirke i verdens hverdag». Den har helt fra sin opprinnelse vært en arbeidslivskirke med oppdrag å møte mennesker der de er. Hva betyr det i glede og i sorg?

Norske kirkeakademier

Norske kirkeakademier har vært en betydelig aktør under reformasjonsmarkeringen. Medlemsakademiene har stått for i underkant av 100 arrangementer over hele landet. En lang rekke kjente foredragsholdere har bidratt med et bredt spekter av temaer, som for eksempel Henrik Syse, Ernst Baasland, Edvard Hoem, Jan Olav Henriksen, Anne Bente Hadland, Bernt T. Oftestad, Vigdis Berland Øystese, Tarald Rasmussen, Per Arne Dahl, Bente Engelsen, Nils Ivar Agøy osv.

NKA sentralt har også stått bak en lang rekke seminarer og arrangementer, enten som enearrangører eller i samarbeid med andre. Eksempler på dette er:

- Folkemøte «Verdier og kulturarv under press?» under festuka for reformasjonsbyen Bergen i mars.
- Årsmøte i NKA i mars med en rekke reformasjonsrelaterte temaer.
- Vestfrontmøtet under Olavsfestdagene i Trondheim: «Trenger verden en ny Martin Luther?»
- Seminaret «Luther og De Andre» i Kulturkirken Jakob i oktober.
- Seminaret «Kirken og jødene – i skyggen av Martin Luther» på Holocaustsenteret i november.

Norsk hymnologisk forening

I august 2016 gikk Norsk hymnologisk forening ut med et unikt tilbud om foredrag om Luther og salmediktning. Luther gav sangen og musikken en sentral plass i menighetsfellesskapet, og bidro til at salmediktningen på morsmålet grep om seg.

14 godt skolerte salmespesialister stod klare til å rykke ut kostnadsfritt – til menigheter, kirkeakademier, utdanningsinstitusjoner og andre. De 14 foredragsholderne var: Anders Aschim, Einar Bjorvand, Jan Terje Christoffersen, Sindre Eide, Ivar Jarle Eliassen, Sjur Atle Furali, Åge Haavik, David Scott Hammes, Stig Wernø Holter, Kristian Paulsen, Eyvind Skeie, Sindre Skeie, Jan Ove Ulstein og Vigdis Berland Øystese.

Samtlige av de 14 mottok bestillinger på foredragene – fra menigheter, bedehus, prostisamling, pensjonistuniversitet, kirkeakademier, konferanser osv. I alt har de holdt 82 foredrag over hele landet om Luthers salmer og luthersk salmesang – og om Luthers innflytelse på norske salmediktere. Til sammen har det vært et sted mellom 3000 og 4000 tilhørere på disse foredragene.

Andre foredrag/seminarer

Over hele landet har en lang rekke aktører arrangert foredrag og seminarer i tilknytning til reformasjonsmarkeringen. Nedenfor følger en del eksempler på slike arrangementer.

21. november 2016: Luthersk-katolsk-metodistisk samarbeid arrangerte et internasjonalt seminar med fokus på Felleserklæringen om rettferdiggjørelseslæren, et viktig økumenisk dokument som ble undertegnet av Det lutherske verdensforbund og Den katolske kirken i 1999, og som Metodistenes verdensråd sluttet seg til i 2006. Seminaret var lagt til rette av Nådens fellesskap, kontaktgruppa mellom Metodistkirken i Norge og Den norske kirke – i samarbeid med Menighetsfakultetet og Den katolsk-lutherske kontaktgruppa i Norge. Seminaret ble holdt på Menighetsfakultetet.

16. januar osv.: Oslo bispedømme og Oslo katolske bispedømme arrangerte en serie med seks seminarer på Litteraturhuset i Oslo med temaet «Luthers teser og det frie ord». En lutheraner og en

katolikk møtte hverandre til samtale hver gang. Noen av seminarene trakk så mange mennesker at flere ikke slapp inn. De seks arrangementene var:

16. januar: Knut Olav Åmås og Trond Berg Eriksen tok opp temaet «Luthers teser og det frie ord».

30. januar: Tarald Rasmussen og Helene Lund tok opp temaet «Anger og bot i Luthers teser».

13 februar: Philip Geister og Marius Timmann Mjaaland tok opp temaet «Skjærsilden, pinen og renselse».

27. februar: Trond Bakkevig og Bernt T. Oftestad tok opp temaet «Kirkelig makt og Guds tilgivelse».

13. mars: Anne-Lise Strøm og Per Arne Dahl tok opp temaet «Nådens gode gjerninger».

27. mars: Biskopene Bernt Eidsvig og Ole Christian Kvarme samtalte om kristen tro.

7. februar: Kirken i Grimstad tok opp temaet «Om å elske sin nestes kirke som sin egen» da de inviterte til foredrag i Landvik kirke med Peter Halldorf, pinsepastor, forfatter og foredragsholder. Dette var ett av en lang rekke arrangementer i Grimstad i anledning reformasjonsmarkeringen.

22.–23. mars: Reformasjonsseminaret på Ørland 2017, arrangert av Ørland kommune i samarbeid med den lokale kirken og Nidaros bispedømmeråd. Dette var det åttende fagseminaret, og temaet denne gang var «En kirke – dømt til forandring». I forbindelse med offentliggjøringen av Luthers teser i Wittenberg, ønsket en at seminaret skulle bidra til økt kunnskap om hvilke drivkrefter som brakte Luther inn i hans krise i forhold til kirken – med utgangspunkt i det aller siste innen internasjonal forskning. Foredragsholdere på seminaret var professor Tarald Rasmussen, dr. philos. Øivind Lunde, stipendiat Heidi Anett Breistad, historiker Terje Torberg Vevik Bratberg, dr. theol. Idar Kjølsvik, dr. art. Randi Bjørshol Wærdahl og stipendiat Daniel Johansen.

Reformasjonsprosjektet «Austrått 1537» ble etablert i 2009 og har arrangert årlige reformasjonsseminarer. De som står bak, har satset mye på å gjøre Ørland kultursenter og Austrått til et reformasjonshistorisk sentrum i Norge.

1. april: Eidsvoll 1814 arrangerte seminaret «Martin Luther tur/retur» i Rikssalen i Eidsvollsbygningen. Det var foredrag ved idéhistoriker Bente Engelsen som gav et nytt perspektiv på Riksforsamlingens forhandlinger om religion. Hun trakk tråder fra debattene i Rikssalen og tilbake til Martin Luther selv. Utgangspunktet var det nokså ukjente munkeforbudet som religionsparagrafen i Grunnloven ble utstyrt med. Hvorfor var det så risikabelt å gi munkers adgang til riket? Hvilken sammenheng hadde det med Luthers personlige munkeoppgjør?

6. april: Norsk forfattersentrum, avdeling Sørlandet arrangerte et seminar med temaet «Forsoning og nåde i litteraturen» i Meta Hansen kulturhus, Lillesand. Forfatterne Bjarte Breiteig og Hanne Ørstavik tok opp dette temaet.

22. april: NMS Region Øst arrangerte seminaret «Predikanter – protestanter – provokatører. Misjon som kirkebygger, kulturimpuls og samfunnsbygger». Seminaret ble holdt i Tempelet (Frelsesarmeen) i Oslo. Foredragsholdere var samfunnsviter Frank Aarebrot, førsteamanuensis Kristin Norseth og redaktør Magne Lerø. Seminaret var både et ledd i reformasjonsmarkeringen og en del av 175-års jubileet til NMS.

Misjonsbevegelsen som vokste fram på 1800-tallet, var et barn av reformasjonen. Frank Aarebrot berømmet misjonærene for flott arbeid: «Når det gjelder arbeidet i misjonslandene så er det jo mange som kritiserer misjonsorganisasjonene for kulturimperialisme. Det stemmer nok at de forbød noen danser og ritualer, men samtidig er det misjonsarbeidet som har reddet språkene, og da særlig den protestantiske misjonen som la stor vekt på bibeloversettelse. Det er veldig mange språk som har blitt reddet av misjonsarbeid, og det må vel sies å være noe av det mest kulturbevarende arbeid som går an,» hevdet Aarebrot.

30. mai – 1. juni: Den Evangelisk Lutherske Frikirke holdt et reformasjonssymposium på Stavern folkehøyskole 30. mai – 1. juni. Temaet var «Lutter smil og glede ... eller?» Symposiet var en av Frikirkens hovedmarkeringer av reformasjonen. Arrangementet hadde et økumenisk preg med dyktige bidragsytere fra flere kirkesamfunn. Kursdagene gav deltakerne noen framtidsrettede perspektiver og utfordringer til å arbeide videre med.

26. juni: Folkeuniversitetet arrangerte foredrag med Alf van der Hagen på Hotel Atlantic i Sandefjord: «Ingen Bach uten Luther». Foredraget viste kontrasten mellom Luthers negative menneskesyn og hans tro på musikkens evne til å «skape ro og glede i sjelen». Uten Luthers oppvurdering av musikken, av salme- og korsang, av instrumentalmusikk, ville den ekstraordinære dominansen av klassisk musikk på tysk jord, vært helt utenkelig. Uten Luther, ingen Bach. Men heller ingen Mozart, Beethoven eller Brahms. Bach tok i bruk Luthers salmer både direkte og indirekte – i orgelmusikken, men først og fremst i kirkekantatene.

30. juli: Olavsfestdagene bød på arrangementet «Trenger verden en ny Martin Luther?» på Vestfontplassen ved Nidarosdomen. Arrangementet ble presentert slik: «Martin Luther utviklet fobi mot fremmede og ønsket alt annet enn mangfold. Likevel ble han, mot sin vilje, en fødselshjelper for sekularisering og liberalisering. Vestfrontmøtet diskuterer den rebelske reformatoren som forandret Europa, og spør: Trenger verden en ny Martin Luther?»

Møteleder var NRK-journalist Tomm Kristiansen. Deltakere var Sherin Khankan, imam i Mariam-moskeen, København; Edvard Hoem, forfatter; Helga Haugland Byfuglien, preses i bispemøtet; Tarald Rasmussen, professor i teologi; Are Sende Osen, programleder i NRK som har forsøkt å lage ny religion.

19. august: Under Arendalsuka 2017 tok Den norske kirke og Arendalsuka opp spørsmålet «500 år siden reformasjonen – hva har det betydd?» Arrangementet ble holdt i Arendal kultur- og rådhus. Det var foredrag ved mytolog og forfatter Terje Nordby: «Hvor hadde vi i Norge vært uten Luther?» og ved idehistoriker Bente Engelsen: «Reformasjonen – maktens gavepakke?»

Dette var et av hovedarrangementene for Arendalsuka 2017, og programleder var Kristin Gunleiksrud Raaum.

2. september: «Reformasjonen – konsekvenser for kirke og samfunn,» seminar i samarbeid mellom Utstein Pilegrimsgard, Katolsk Forum i Stavanger, VID Misjonshøgskolen, MUST og Utstein kloster. Reformasjonen utløste dype samfunnsmessige forandringer, med en ny selvstendigjøring av det vanlige, verdslige liv, og med konsekvenser for statsstyringen.

Professor i kirkehistorie, Tarald Rasmussen, holdt foredrag om «Reformasjonen – brudd og kontinuitet», og førstekonservator, arkeolog Øystein Ekroll, hadde temaet «Hva skjedde med bygninger og klosterliv på Utstein?»

10. september: Pilegrimssenter Oslo og Pilegrimsfellesskapet St. Hallvard arrangerte pilegrimsdag med temaet «Luther og pilegrim» på pilegrimssenteret i Akersbakken.

Arrangementet begynte med pilegrimsgudstjeneste i Gamle Aker kirke, etterfulgt av kirkekaffe med grilling av «pilegrimens urtepølse». Deretter var det foredrag av pilegrimsprest dr. theol. Roger Jensen: «Luther og pilegrim.» Med reformasjonen ble det slutt på pilegrim i Nord-Europa. Hvordan forstå at pilegrim nå er tilbake?

23. september: Lokalhistorisk reformasjonsdag i Bud i Romsdal arrangert av Møre bispedømme, Møre og Romsdal fylkeskommune og Bud sokneråd. Noen av temaene på programmet var «Frå heidendom til kristendom», «Reformasjonens betydning lokalt» og «Arven etter Hans Nielsen

Hauge». Arrangementet var todelt. Det var et seminar på Bud museum og en reformasjonsfest i Bud kyrkje, der forfatteren Edvard Hoem holdt foredrag.

9. oktober: Kristent lederforum i Eidsberg arrangerte foredrag i Mysen menighetshus Betania. Otfried Czaika, professor i kirkehistorie ved Menighetsfakultetet, holdt foredrag om «Boktrykkerkunst, humanisme og reformasjon». Reformasjonstiden og betydningen av bokproduksjon og bokdistribusjon er et av spesialfeltene til Czaika.

17. oktober: Norske kirkeakademier og KA – Arbeidsgiverorganisasjon for kirkelige virksomheter arrangerte sammen et seminar i Kulturkirken Jakob i Oslo: «Luther og De Andre – et seminar om makt og avmakt, staten, storsamfunnet, kirken og minoriteter.»

Fokus var på hvordan nasjonalstaten etter reformasjonen utviklet seg mot religiøs og konfesjonell enhet. Prinsippet var «cuius regio, eius religio» (fyrstens tro skal være folkets tro). Dette ble brukt til å ramme religiøse og etniske minoriteter og annerledes tenkende av alle slag. Minoriteter ble definert som De Andre (Otherness), og henvist til samfunnets randsoner. Hvordan er dette kommet til uttrykk særlig de siste 100 årene? Stikkord var makt og avmakt, minoritet, majoritet, stat og kirke, kongemakt og teologisk begrunnelse.

Tarald Rasmussen, professor i teologi Universitetet i Oslo: «Luther og De andre – hegemoni og makt. Hvilken arv er vi fortsatt bærere av?»

Bente Engelsen, idehistoriker: «Luther og øvrigheta: Maktens gavepakke?»

Padraig ÓTuama, leder ved Corrymeelasenteret i Nord-Irland, prest og poet: «Power and Majority, reconciliation.»

Knut Vollebæk, tidligere utenriksminister: «Minoriteter i Europa og Norge i dag.»

Berit Reisel, psykolog: «Den andre til evig tid?»

Amina Sahan, kunstner og lærer: «Å bli definert som Den andre.»

Cora Alexa Døving, seniorforsker ved Holocaustsenteret: «Andregjøring.»

28. oktober: Kirken i Kongsberg arrangerte en samtale om nåde mellom en biskop og en advokat. Samtalen mellom biskop Per Arne Dahl og advokat Geir Lippestad fant sted i Kongsberg kirke.

For Martin Luther var «Nåden alene» et uttrykk som har satt sin dype spor i hele den protestantiske kirken. Men også i jussen spiller straff og nåde viktige roller, noe ikke minst Geir Lippestad har vært opptatt av i forbindelse med sin advokatkarriere. Hva er forholdet mellom tilgivelse og nåde? Hva menes det når presten hilser forsamlingen med «Nåde være med dere»?

Senere på kvelden var det konsert i Kongsberg kirke med Solveig Slettahjell, Tord Gustavsen, og verbale innslag av Per Arne Dahl.

31. oktober: Bok og Media, Verbum forlag og Den norske kirke bød på kakefest og flere korte foredrag i Bok og Medias lokaler i Oslo. Overskriften var: «Hva har reformasjonen betydd for Norge?» 500-årsdagen for starten på den lutherske reformasjonen ble markert med Luther-kake, kaffe og følgende innlegg:

Christian Anton Smedshaug: «Uten Luther ingen norsk velferdsmodell.»

Turid Skorpe Lannem: «Misjon er kvinnesak!»

Knut Hallen: «Med Luther ut i verden – demokrati og frigjøring.»

Markeringen tok utgangspunkt i boka «Trådene i samfunnsveven. Hva har reformasjonen betydd for Norge?» (Verbum 2017) redigert av Nils Ivar Agøy, Knut Edvard Larsen og Chr. Anton Smedshaug.

2. november: Oslo Byes Vel i samarbeid med Domkirkeakademiet inviterte til foredrag om «Luther og kapitalkreftene» i krypten i Oslo domkirke. I forbindelse med 500-markeringen av reformasjonen valgte de å utdype en viktig side ved Luthers motstand mot den katolske kirken.

Kapital og penger i omløp var nær knyttet til kirken og ble brukt til berikelse (avlatsbrev) og politisk styring (penger tatt ut av omløp). Luther var sterkt imot dette. Foredrag av Erik Reinert, professor i økonomisk utvikling og spesialist på økonomisk historie.

19. november: Katolsk forum i Stavanger og Stavanger bispedømme arrangerte en økumenisk samtale om reformasjonen og konsekvensene den fikk: «500 år etter Luther – endeleg venner igjen?» Samtalen fant sted i St. Svithun katolske kirkes menighetssal.

En voksende økumenisk bevissthet viser at reformasjonen ikke bare gir gode assosiasjoner. Reformasjonen er dessuten ikke noe som Den lutherske kirken har enerett på.

Innledning ved Kjetil Aano, prost og leder av reformasjonskomiteen i Stavanger bispedømme. Innlegg ved pater Jo Neve – medlem i Oslo katolske bispedømmes økumeniske kommisjon 2007-2017 og generalsekretær Berit Hagen Agøy – Mellomkirkelig råd, Den norske kirke. Panelsamtale med pater Jo Neve, sr. Anne Bente Hadland, generalsekretær Berit Hagen Agøy, professor Knut Alfsvåg, VID (Den norske kirke). Panelsamtalen ble ledet av Kjetil Aano.

23. november: Stortinget inviterte til et seminar om «Reformasjon og folkestyre» i Lagtingsalen. Hvilken betydning har reformasjonen hatt for utviklingen av det moderne folkestyret? I anledning 500-årsjubileet for reformasjonen ønsket Stortinget å belyse de ulike religiøse, politiske, sosiale og kulturelle endringene som fulgte med reformasjonen og hvilken betydning disse fikk for utviklingen av det moderne folkestyret.

Velkomst ved stortingspresident Olemic Thommessen.

Hilsen ved preses i Den norske kirke Helga Haugland Byfuglien.

Nils Ivar Agøy: «Den lutherske reformasjonen og demokratiseringen av Norge.»

Aud V. Tønnessen: «Reformasjonens sosiale følger. Om teologi, tiggere og hjemstavn.»

Andreas H. Hvidsten: «Den skjulte arven: Luther og det moderne mennesket.»

Vibeke Blaker Strand: «Likebehandlingsprinsippetets betydning for offentlig finansiering av tros- og livssynssamfunn.»

Utstillinger

Flere steder i landet har det vært utstillinger i forbindelse med reformasjonsmarkeringen. Her er noen smakebiter.

8. februar – 5. juni og 30. september – 17. desember: Utstillingen «Sola gratia» viste kirkekunst fra reformasjonen fram til vår egen tid. Den ble først vist i Drammens museum og på høsten i Telemarksgalleriet på Notodden. Utstillingen var produsert av Agder og Telemark bispedømme og Tunsberg bispedømme, og var et av de to bispedømmenes arrangementer i reformasjonsmarkeringen.

Det ble utgitt en lekker kunstbok til utstillingen, med helsides fargefotografier av de fleste gjenstandene og gode beskrivelser av hver av dem. Ingvild Pharo, som var kurator for utstillingen, har skrevet hovedartikkelen om kunst og kirke i 500 år. Kunsthistoriker Tove Frøvoll Thoresen har skrevet om kirketekstiler og prost Terje Fonk om maleren Lucas Cranach og hans betydning for reformasjonen.

12. mars – 31. desember: Utstilling: «Reformasjonen 500 år», utstilling på Norsk Folkemuseum, Bygdøy, Oslo. Utstillingen satte reformasjonen inn i en teologisk, kunsthistorisk og samfunnsmessig sammenheng, og viste noen av de viktigste bevarte gjenstandene fra reformasjonsårhundret. Utstillingen fungerte samtidig som en introduksjon til museets store samling av etter-reformatorisk kirkekunst.

«Utstillingen tar opp tro, makt, utformingen av kirkerommet og reformasjonens betydning i samfunnet i 1500-tallets Norge,» sa Marie Fongaard Seim ved kirkekunstavdelingen på museet under åpningen. Det var første gang siden oppstarten i 1894 at Norsk Folkemuseum arrangerer en reformasjonsutstilling, fortalte hun. Det skjedde verken i 1917 eller 1937.

I tilknytning til utstillingen ble det laget en reformasjonsløype på Folkemuseet. Den startet ved stavkirken fra middelalderen. Så gikk den blant annet til bedehuset og prestegården, før den endte ved fengslet der Hans Nielsen Hauge satt bak lås og slå.

5. april – 15. mai: Akvarellutstilling: Onarheim sokneråd og Kulturkyrkja Onarheim arrangerte utstillingen «Nåden bærer meg» i Kulturkyrkja Onarheim, Tysnes i Hordaland. Utstillingen viste akvareller laget av sokneprest Marit Isaksen Espedalen. «Mange av bileta mine handlar mykje om nåde. Det er óg berekraft i liv og teneste,» sa Espedalen.

Juni og juli: I forbindelse med reformasjonsmarkeringen inviterte Østlandsutstillingen med partnere billedkunstnere fra Østlandet i Norge, fra Sønderjylland i Danmark og fra Schleswig-Holstein i Tyskland til å delta i prosjektet «... å se med egne øyne ...» – tankenes frihet. 45 kunstnere, som jobber med spørsmålet om hva som knytter samtidskunst og religion/spiritualitet sammen i våre dager, ble valgt ut til hovedutstillingen i Kiel i mars 2017.

Kunstnerne utforsket samtidskunstens forhold til religiøsitet/spiritualitet og tankenes frihet. Hva knytter kunst og religion sammen i dag? Prosjektet ble utviklet på initiativ av billedkunstnerforeningen BBK Schleswig-Holstein. I Norge ble det vist fire utstillinger i Oslo Domkirke, Bragernes kirke (Drammen), Sarpsborg kirke og Bøler kirke (Oslo). Prosjektene var finansiert av fylkeskommunene Akershus, Buskerud, Hedmark, Oppland, Vestfold og Østfold og Oslo kommune gjennom Østlandssamarbeidet.

27. september – 15. oktober: Eidsbergkirkene, Eidsberg kunstforening og Eidsberg historielag arrangerte utstillingen: «Kunstens viktigste oppdragsgiver» i Eidsberg kunstforenings lokaler i Galleri Festivitet, Mysen. Utstillingen var laget for å markere reformasjonsjubileet, og var den eneste i sitt slag i Borg Bispedømme. På åpningsdagen holdt biskop Atle Sommerfeldt foredrag over utstillingens tema.

Utstillingen tok publikum med på de store linjene i reformasjonshistorien fram til i dag. Den inneholdt kunst fra Eidsberg-kirkene og gjenstander utlånt av Borgarsyssel museum og Folkenborg museum.

29. oktober – 11. november: Anno museum Domkirkeodden, Hamar biskop og Høgskolen i Innlandet viste utstillingen «Luthers lære – et dårlig bytte?» i Hamardomen, Anno museum – Domkirkeodden. Det var andre del av utstillingen «Hamars undergang» som ble åpnet i Storhamarlåven på Domkirkeodden 20. mai. Utstillingen «Hamars undergang» fortalte Hamars skjebne under de store omveltningene i Europa og Norge under og etter reformasjonen. Den andre delen fortalte hvordan reformasjonen endret kirken og dens virksomhet, og ble åpnet av biskop Solveig Fiske.

Musikk, sang og drama

Sang og musikk har preget lutherdommen gjennom 500 år. Derfor er det naturlig at mange har tatt initiativ til konserter og musikkforedrag i forbindelse med reformasjonsmarkeringen. Her følger noen eksempler på bredden i dette:

8. januar: Consortium Vocale Oslo markerte innledningen til Luther-året 2017 med en konsert i Oslo domkirke: «Luthers øre». Ideen var å vise hvordan noen gamle gregorianske melodier levde

videre som salmer i Luthers reformerte kirke. Musikk av Bach, Praetorius, Schein, Scheidt, Osiander og Walter.

12. januar: Premiere på Jørpeland på forestillingen «Luther med latter» med Ryfylke Livsgnist. «Luther med latter» gir et skråblikk på 500 år i lutherske spor, framført på 90 minutter. Fire formidlere spiller ulike roller, er historiefortellere og musikere – og går ut og inn av de ulike hendelsene og hundreårene.

Januar/februar: Øystein Wiik framførte en kortversjon av Musikalen «Martin L» for alle prester og bispedømmerrådsansatte på regionale samlinger for alle som var overført til nytt rettssubjekt. Musikalen er skrevet av Øystein Wiik og Gisle Kverndokk, og hadde premiere i byen Erfurt i 2008, der Luther hadde sin ungdomstid og ble innviet som munk.

8. mars: Eyvind Skeie holdt foredrag på Fredtun leirsted på Karmøy, arrangert av menighetene i Avaldsnes, Falnes, Ferkingstad, Norheim, Torvastad og Åkra, samt Karmøy kirkeakademi. Tema for foredraget var «Vi løfter opp den nye sang – inspirasjonen fra Martin Luthers salmeprogram og salmedikting.» Skeie fortalte om hvorfor Martin Luther skrev salmer og hvordan reformatoren fornyet den evangeliske sangen. Hva kan vi lære av Luther og hvordan kan Luther inspirere oss i dag?

2. april: Kantori Tromsø framførte Bachs Johannespasjonen på norsk i Tromsdalen kirke.

6.–7. april: Bergen Filharmoniske Orkester og Kor samt Edvard Grieg Kor gav to konserter i Grieghallen i tilknytning til reformasjonsmarkeringen. De framfører Brahms «Ein deutsches Requiem». Solister var Camilla Tilling og Florian Boesch. Filharmoniens sjefdirigent Edward Gardner ledet det hele. Verket er interessant ved reformasjonsmarkeringen siden Brahms ville distansere seg fra til den katolske requiem-liturgien. Det kan sees som et ekko av Luthers tanke om at tekster og salmer skulle være på morsmålet, tysk.

28. april: Konfirmantmusikalen «Luther glede» ble framført i Evje kirke, med Evje og Hornnes menigheter som arrangører. Musikalen ble framført av konfirmanter fra Evje og Hornnes som en del av reformasjonsmarkeringen, og vektla i første rekke gledesbudskapet om nåden. Gjennom musikkdramatisering av utvalgte deler fra Martin Luthers liv og virke var konfirmantene involvert både som sangere, tekstlesere og skuespillere. Innøvingen var lagt inn som en del av konfirmantundervisningen.

20. mai: Salmens dag ble arrangert i Bragernes kirke, Drammen, som et samarbeidsprosjekt mellom Norsk hymnologisk forening og Bragernes menighet. Tema: «Martin Luther – oppdatert?» En dag om Luthers salmedikting og hans visjon om en syngende og deltakende menighet. Hvordan følger vi opp Luthers visjon i vår tid? Bidrag av Trond Berg Eriksen, Vigdis Berland Øystese, Ingvild Pharo, Åshild Watne og Iben Krogsdal.

17.–18. juni: Kinnaspelet «Songen ved det store djup,» er et drama om da reformasjonen kom til Norge i 1537 og kastet vrak på en 500 år gammel kirkelig tradisjon og levemåte. Spillet handler om da danskekongens fut kommer til Kinn og gjør kjent at kongen nå skal eie alt kirkegods, og en ny, luthersk prest må innsettes. Bygdefolket slår spontant ring om presten sin og kirken. Spillet ble framført på øya Kinn utenfor Florø, der naturen og kulturlandskapet ble en del av framvisningen. Sogn og Fjordane Teater spilte sammen med mer enn 160 lokale aktører.

4. august: Lund kirke i Kristiansand var arena for uroppføring av verket «Nådemesse» med tekst av Arve Brunvoll og musikk av Odd Johan Overøye. Verket var bestilt av Ung kirkesang i forbindelse med reformasjonsmarkeringen, og ble innøvd og framført på Ung Kirkesangs korsommerskole i Kristiansand. Det ble seinere framført flere steder.

17.–27. august: Kulturværste i Fredrikstad i samarbeid med blant andre reformasjonsjubileet i Fredrikstad framførte en nyskrevet musikalforestilling om Hans Nielsen Hauge. Den ble spilt utendørs i Gamlebyen i Fredrikstad, der Hauge i sin tid både var fengslet og en kort tid tjente som slaktersvenn. Forestillingen satte fokus på arven etter Hauge og betydningen han har hatt for de normer, verdier og tankesett vi lever under i dag. Forestillingen ble spilt seks kvelder.

22.–24. september: Kirkemusikksenter Nord arrangerte Norsk salmefestival 2017 i Bodø Domkirke. Ideen var å skape et folkelig engasjement for salmene gjennom faglige foredrag, konserter, salmequiz, salmestafett mm. Det var plass for barn, ungdom, voksne og eldre i salmefellesskapet. Arrangementet var en nyskaping i året for reformasjonsmarkeringen. Reformasjonen satte et tydelig preg på festivalen. Initiativtaker til festivalen var salmekomponist, salmeentusiast og kulturrådgiver i Nord-Hålogaland Ivar Jarle Eliassen. Festivalen var et samarbeid mellom Kirkemusikksenter Nord, Sør- og Nord-Hålogaland bispedømmer, Kirkelig utdanningscenter i Nord, Kirken i Bodø og en rekke frivillige organisasjoner.

25. september: Goethe-Institut, det tyske kultursenteret i Oslo, arrangerte «Lutheriana i Jazz» i Kulturkirken Jakob i Oslo. I anledning reformasjonsjubileet 2017 presenterte Berlin-trioen til pianist, arrangør og komponist Ekkehard Wölk et fargerikt program med nye jazzarrangementer, kjente og mindre kjente koralmelodier og temaer av Martin Luther, Johann Walter, Heinrich Schütz og Johann Sebastian Bach.

22. oktober: Lillestrøm kirkes barnekor, Toneklang og Strømmen kirkes jentekor framførte musikalen «Luthers unger» sammen med et orkester med profesjonelle musikere og solister. Musikalen er laget av Karin Runow på bestilling fra Stockholm stift i anledning reformasjonsmarkeringen, og er blitt oversatt til norsk.

27. oktober – 5. november: Bjerkreim kyrkje og Bjerkreim kulturskule arrangerte salmefest i Bjerkreim kyrkje, hver dag i ti dager. Fra fredag 27.10 til søndag 05.11.17 ble hele salmeboka sunget. Ca. 40 solister, 20 kor, 3 korps, 9 organister og mange pianister fra hele regionen var med.

31. oktober: Kristiansand domkor med orkester og solister framførte Bachs h-moll-messe på reformasjonsdagen – i Kristiansand domkirke.

Media

Mange norske medieaktører har vist interesse for reformasjonsmarkeringen, og har gitt plass for atskillig stoff.

NRK

Den første samtalen om reformasjonsmarkeringen mellom NRK og Den norske kirkes prosjektledelse fant sted hos NRK på Tyholt 21. oktober 2015. For NRK møtte Ove Gundersen og Hanne Næss Tremoen fra livssynsavdelingen. Møtet var berammet til to timer, men varte i fire. Fra NRKs side var det fra første stund stor vilje til å lage stoff i tilknytning til markeringen. Faste sendeflater i radio som «Mellom himmel og jord» og «Verdibørsen» ble nevnt som særlig aktuelle for reformasjonsrelatert stoff. Også de fire temagudstjenestene ble lovet direktesending der og da,

og livssynsavdelingen ville innad i NRK tale for direkte fjernsynsoverføring av gudstjenesten fra Nidarosdomen 31. oktober 2017. Dette fulgte de godt opp.

I tida som fulgte var det stadig kontakt mellom NRK og kirkens prosjektledelse. Det ble laget mange gode innslag og reportasjer både på de nevnte flatene og i form av egne programmer. Alt i alt har NRK vært svært positive å samarbeide med.

Aviser

Det har variert mye hvordan norske aviser har prioritert stoff om reformasjonsmarkeringen. Den avisa som nok har hatt mest stoff om Luther, reformasjonen og reformasjonens innvirkning på samfunnsutviklingen, er *Vårt Land*. I 2017 har det vært 150 artikler i avisa der Martin Luther har vært nevnt. Også *Dagen* har hatt en god del reformasjonsrelatert stoff. Det er eksempler på reportasjer, artikkelserier, kronikker og debattinnlegg både i riksaviser og lokalaviser.

I en kommentarartikkel i *Vårt Land* 8. november 2017 hadde Olav Egil Aune en oppsummering av hvordan ulike Oslo-aviser har presentert reformasjonstoff dette året. Det følgende er hentet fra hans artikkel:

- *Vårt Land*: *Vårt Land* har journalistisk eierskap til Luther, her går debatten høyt – om hans revolusjonerende tanker og tro, Luthers fortreffelighet, hans enorme allsidighet, hans kompliserte sinn, hans feiltrinn – og hva vi kan bruke ham til i dag.
- *Aftenposten*: I andre enden av skalaen finner vi *Aftenposten*, som heller skriver om reiser og vin ... Én selvstendig artikkel om Luther i *Aftenposten* er registrert av arkivsystemet *Retriever* de siste tre månedene, den stod på jubileumsdagen den 31. oktober og var en kronikk, ikke journalistisk arbeid.
- *Klassekampen*: *Klassekampen*, en av de mest våkent redigerte avisene for tiden, kan historien og vet at et Luther-jubileum på godt og vondt, er verdt feiringen. Gjennom mellom 20 og 30 større artikler er de fleste steinene snudd. Luther trer frem av tåka som en knyttet neve i en boksehanske, han var en revolusjonær for Guds og folkets sak.
- *Dagsavisen*: *Dagsavisen* har i cirka fem artikler nistirret på Luthers antisemittisme, kvinnefiendtlighet og brutalitet. Det er ikke akkurat noen nyhet, det finnes nyere viten og mer interessante ting å ta tak i.
- *VG og Dagbladet*: *VG* har hatt et par artikler, *Dagbladet* også – om enn nokså ute av fokus.
- *Morgenbladet*: *Morgenbladet*, derimot, ser ingen grunn til å løfte øyenbrynene – i *Retriever*-arkivet leter vi med lys og lykt uten å finne noe som helst av en viss seriøsitet.

Bøker

Det er kommet ut en lang rekke nye bøker i Norge i forbindelse med at det er 500 år siden oppstarten av den lutherske reformasjonen. Her er noen av dem:

Agøy, Nils Ivar, Knut Edvard Larsen og Chr. Anton Smedshaug (red.): *Trådene i samfunnsveven. Kva har reformasjonen betydd for Norge?* (Verbum)

Alfsvåg, Knut: *Møter med Luther – en beretning om kva det var med hans tanker og tro som gjorde at han fikk slik innflytelse* (Luther forlag)

Aschim, Per Kristian og Tarald Rasmussen (red.): *Reformasjon nå. Luther som utfordring og ressurs for Den norske kyrkje* (Eide forlag)

Bang, Runar: *Modige Martin. Bildebok for barn* (Luther forlag)

Furnes, Tone Klev og Tore Dvergastein (red.): Sola Gratia. Kunst og kirke i 500 år (Agder og Telemark bispedømme og Tunsberg bispedømme)

Haug, Eldbjørg (red.): Fra avlatshandel til folkekirke. Reformasjonen gjennom 500 år (Scandinavian Academic Press)

Imsen, Steinar: Da reformasjonen kom til Norge (Cappelen Damm Akademisk)

Magerøy, Lars Inge: Munken som endret Europa – reformatoren Martin Luther (Luther forlag)

Næss, Atle: Martin Luther. Om 1517, Reformasjonen og munken som trosset keiser og pave (Gyldendal)

Rasmussen, Tarald: Hva er protestantisme (Universitetsforlaget)

Schilling, Heinz: Martin Luther – rebell i en brytningstid (Vårt Land forlag)

Aarebrot, Frank og Kjetil Evjen: Reformasjonen. Den store historien (Vigmostad & Bjørke)

Oppsummering

Seint, men godt

Etter at året 2017 er ved veis ende, er det neppe urimelig å konkludere med at reformasjonsmarkeringen i Norge ble langt mer omfattende enn det Hovedkomiteen hadde sett for seg. Arrangementene som Hovedkomiteen la opp til, er blitt gjennomført som planlagt, med i hovedsak gode tilbakemeldinger. Men at markeringen fikk så stort omfang som den gjorde, skyldes ikke mist at et stort antall aktører i og utenfor kirken har vært på banen med ulike arrangementer. Eksempelene i denne rapporten kan dokumenterer det.

Strategi

Hovedkomiteen mener at den valgte en fornuftig strategi for markeringen, ut fra det faktum at den hadde et svært begrenset budsjett til disposisjon. Strategien ble i første rekke å heie fram initiativer hos andre. Bispedømmer og lokalmenigheter ble oppfordret til å lage ulike arrangementer, og har fulgt oppfordringen i stor grad. Dessuten har kirken gitt positiv støtte til en rekke ikke-kirkelige aktører når de har kommet med ideer til egne arrangementer. Mange aktører har forstått hvilken betydning reformasjonen har hatt for utviklingen i det norske samfunnet, både politisk, organisasjonsmessig og kulturelt, og har ønsket å sette fokus på dette.

Resultater

Det har vært betydelig fokus på hva impulsene fra reformasjonen har betydd for utviklingen av det norske samfunnet, noe blant andre statsminister Erna Solberg har forstått. Også de positive effektene av protestantisk misjon globalt er løftet fram. Dette har vært underkommunisert i Norge i mange år, og kunnskapen har forhåpentligvis bidratt til at historieskrivere ikke så lett kan overse slike fakta.

Det at ordet «Nåde» har vært hovedoverskrift for markeringen, har bidratt til at mange har fått en klarere forståelse av hva Guds nåde betyr, og hva det vil si å vise nåde mot andre. Det har vært mye god forkynnelse i norske gudstjenester, med fokus på nåden i Jesus Kristus. Det er grunn til å håpe at både videreutdanningskurset for prestene og de fire temagudstjenestene har hatt positiv innvirkning på forkynnelsen dette året, selv om slikt er vanskelig å dokumentere.

Det er blitt tegnet et mer nyansert bilde av Luther enn ved tidligere Luther-jubileer. Denne gangen er også Luthers mørkere sider trukket fram i lyset. Han er ikke bare framstilt som helt, men som et komplisert menneske. Samtidig har hans bevisste satsing på at flest mulig skulle få tilgang til Bibelen og trosopplæring – også gjennom salmesang! – vært tydelig understreket.

Økumenisk profil

Mange kjenner den gamle vitsen om St. Peter som viser en nykommer rundt i himmelen. Han forteller om hvem som holder til i de mange rommene i Faderens hus. Men utenfor en bestemt dør sier han: «Dette rommet må vi gå stille forbi, for der inne sitter lutheranerne og de tror at de er alene her.»

Det var et uttalt ønske fra Hovedkomiteen at reformasjonsmarkeringen skulle ha en økumenisk profil. Det lutherske verdensforbund har lenge arbeidet for økumenisk tilnærming mellom kirkesamfunnene, og Den norske kirke har vært aktiv i internasjonale økumeniske prosesser og i Norges Kristne Råd. Hovedkomiteen så reformasjonsmarkeringen som en mulighet til å tenke økumenisk mer enn å være opptatt av lutherske særtrekk.

Erfaringene fra 2017 er nok litt blandet. Ikke alle kirkesamfunn har vist entusiasme for å markere reformasjonen, noe som ikke er vanskelig å forstå. Samtidig har det vært gode og åpne møtepunkter, som for eksempel på årsmøtet til Norges Kristne Råd. Flere steder har det vært økumeniske arrangementer og gudstjenester lokalt.

Den viktigste økumeniske markeringen ble likevel gudstjenesten i Nidarosdomen 31. oktober, der en katolsk biskop ledet trosbekjennelsen og representanter for fem kirkesamfunn uttrykte vilje til å stå sammen: «Vi, kristne fra ulike kirkesamfunn, vil alltid ta utgangspunkt i det som forener oss og ikke i det som skiller oss, slik at vi kan styrke det vi har felles, uansett hvor lett det er å fokusere på forskjellene.»